

T E R R A
Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

**Fotograaf
André Dümmer**

pagina 18

**Landschap bij
Vlagtwedde** p.5

**Korenmolens in
Westerwolde** p.13

**Sinasappelvelden,
langer dan van Veele
tot Groningen** p.30

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde.

Jaargang 13, nummer 2, zomer 2024

prijs: € 5,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Hemmo Clevering
Jan Huizing
Lieuwe Jongsma
Lizanne Trenning
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders (hoofdredactie)
Erik Wubs (eindredactie)

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving, drukwerk en distributie

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Geert Volders, telefoon: 06 - 46 54 25 40, e-mail: geert.volders@gmail.com

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 36. Terra Westerwolda is voor € 5,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek-) winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Geert Volders
Ruut Wegman
Jan Hidde Wilzing
Rienhart Wolf

Secretariaat HVW

Kineke Kuper-Dijkmeijer, telefoon: 0599 - 31 35 29, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 13, nr. 2, zomer 2024

Van de redactie

Het is zomer en dat betekent dat ons tweede nummer van 2024 voor u ligt. Zomer is de tijd van warm weer, vakantie en reizen. Vanuit Westerwolde trekken vele mensen naar andere plekken toe om daar (een deel van) hun vakantie door te brengen. Tegelijkertijd ontvangt Westerwolde vele gasten uit binnen- en buitenland.

Dat Westerwolde een welkome plek is om vrije tijd door te brengen blijkt uit verschillende bijdragen in dit zomernummer. Redacteur Lizanne Trenning ging in gesprek met onze huisfotograaf André Dümmer, die door de jaren heen talloze plekken binnen en buiten Westerwolde op beeld vastlegde. Hoewel zijn interesse voor fotografie jong ontstond, zorgde een reis naar Amerika in 2013 er voor dat hij zelf begon te fotograferen. In Westerwolde zijn Ter Borg en het Ruiten A-Kanaal favoriete plekken van André om met de camera naar toe te gaan. Redacteur Lieuwe Jongsma schreef over de grensovergangen tussen Westerwolde en Duitsland. Voor de thuisblijvers deze zomer mogelijk verrassende plekken om te bezoeken.

Ook in vroegere tijden ontving Westerwolde gasten van ver. Berend Jan Harding schreef over het schilderij 'Landschap bij Vlagtwedde' uit 1883 van Johannes Warnardus Bilders. De schilder verbleef graag in Westerwolde en de streek was inspiratiebron voor meerdere schilderijen en tekeningen van hem. Meer in het algemeen was en is Westerwolde een veel bezochte plek door kunstenaars. Mensen vertrokken ook om uiteenlopende redenen. Wout van Bekkum dook in de brieven die Rudolf Sachs vanuit Amerika naar Berend Tammes in Veele stuurde. Sachs woonde tot 1936 in Westerwolde en verliet Nederland in 1939 wegens de anti-Joodse dreiging.

Verder leest u in dit nummer over de vele korenmolens die Westerwolde ooit rijk was. Redacteur Hemmo Clevering maakte een overzicht. Redacteur Jan Huizing dook in de archieven en schreef aflevering 17 van de serie 'Uit de geschiedenis van Westerwolde'. Namens de Historische Kring Ter Apel schreef Jakob Been over de Nijverheids- En Landbouw-Tentoonstelling Ter Apel: NELTTA. Wat heeft een grafmonument in de Bartholomeüskerk in Stedum met Westerwolde te maken? U leest het antwoord hierop in de column van redacteur Geert Volders. En ten slotte vindt u in dit zomernummer de laatste historische actualiteiten en het laatste verenigingsnieuws.

Ik wens u veel leesplezier!

Erik Wubs

Overlijden Wubbe Alvering

Kort voor de verschijning van het voorjaarsnummer bereikte ons het overlijdensbericht van Wubbe Alvering. Sinds 2016 verzorgde Wubbe met veel zorg en betrokkenheid de druk en distributie van ons tijdschrift. Nadat hij het bericht had gekregen ernstig ziek te zijn, heeft hij zijn werkzaamheden nog kunnen overdragen aan Janty Heeres. Vanaf deze plaats wensen we de nabestaanden van Wubbe veel sterkte toe!

Het volgende nummer van
Terra Westerwolda
verschijnt in de winter
van 2024

Cover

Fotograaf André Dümmer kijkt als kleine jonge met interesse toe hoe zijn vader een foto van de lucht neemt. Schilderij: Geert Schreuder, juni 2024.

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: van wel bist doe aine?
- 8 Historische Kring Ter Apel: Nijverheids- En Landbouw-Tentoonstelling Ter Apel (NELTTA)
- 12 Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
- 18 Interview: fotograaf André Dümmer
- 24 Uit de geschiedenis van Westerwolde: aflevering 17
- 36 Historische actualiteiten

Artikelen

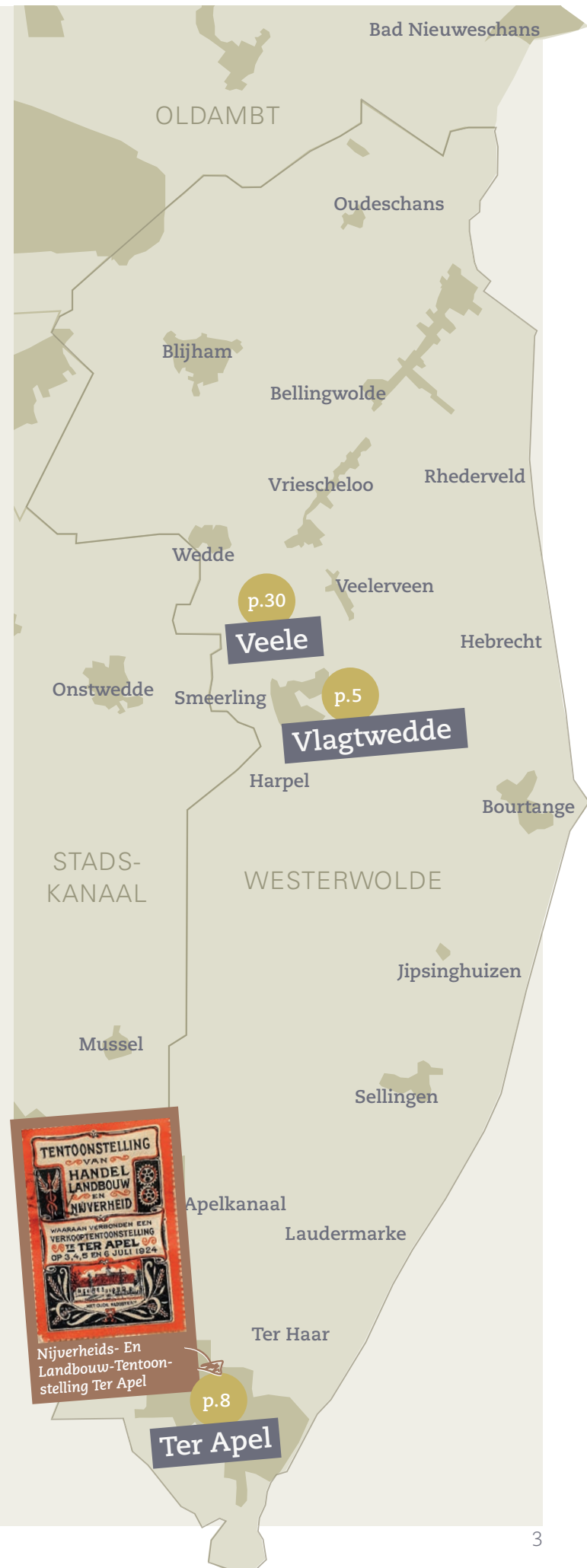
- 5 Het landschap bij Vlagtwedde: een schilderij van J.W. Bilders uit 1883
- 13 Korenmolens in Westerwolde
- 26 Grensoverschrijdende wegen in Oost-Groningen
- 30 Brieven van Rudolf/Rudolph Sachs (Los Angeles) aan Berend Tammes (Veele)

Grensoverschrijdende wegen in Oost-Groningen
pagina 26

Uit de geschiedenis van Westerwolde
deel 17
pagina 24

Van wel bist doe aine?

door Geert Volders

Op 16 januari 1624 werd Rombout Verhulst in Mechelen geboren. Dit jaar exact vierhonderd jaar geleden. Verhulst (1624-1698) maakte in de zeventiende eeuw carrière als één van de meest vooraanstaande beeldhouwers van de Lage Landen. Hij creëerde portretbustes, tuinbeelden en kleinschalige kunstwerken, maar ook imposante grafmonumenten. Tot zijn werken behoren onder andere de grafmonumenten van vlootvoogd Jan van Galen (Amsterdam, ca. 1655), admiraal Maarten Harpertzoon Tromp (Delft, 1656) en admiraal Michiel de Ruyter (Amsterdam, 1681).

In Groningerland kreeg Verhulst twee keer de opdracht om een praalgraf te ontwerpen. In de kerk van Midwolde (Westerkwartier) verzorgde Verhulst het grafmonument voor Carel von Inn- und Kniphausen. Van de familie Clant ontving Verhulst de opdracht om in Stedum het grafmonument voor Adriaan Clant (1599-1665) te ontwerpen. De in marmer vereeuwigde Clant ligt in een rustende, slapende houding in het koor van de Bartholomeüskerk. Het detail in het beeldhouwwerk is verbluffend, zelfs de aderen in zijn handen zijn zichtbaar. Achter hem zien we een kwartierstaat, met in het midden een korte beschrijving van zijn afkomst en carrière. De kwartierstaat toont de hoge afkomst van de overledene. Het geeft om het maar zo te zeggen een antwoord op de vraag: van wel bist doe aine?

Wat heeft dat grafmonument nu met Westerwolde te maken? Wel, als we het grafmonument van Adriaan Clant van Stedum eens goed bekijken, dan zien we voorname familienamen zoals Lewe, Ripperda, Nittersum, Thedema, maar ook... Addinga. Die laatste familie is voor ons in Westerwolde een bekende naam. In Westerwolde is het beeld van de Addinga's tamelijk negatief: heren die met harde hand belasting en herendiensten eisten en de oude Westerwoldse vrijheid met voeten traden. In 1391 en nog eens in 1475 werd een telg van deze familie door woedende ingezetenen van Westerwolde vermoord nabij de Wedderborg.

En toch zien we deze familienaam in volle glorie terug in Stedum op een in 1672 gerealiseerd grafmonument. Geneerde Adriaan Clant zich niet voor zijn beruchte voorouders in Westerwolde? Dat valt zeer te betwijfelen. Nog tot in de zeventiende eeuw werd er door nazaten geprocedeerd om de vernederende afgang van de Addinga's te compenseren. Eén van die

nazaten was... Clant van Stedum. Van wel bist doe aine? Clant van Stedum negeerde zijn band met Westerwolde zelfs in de dood allerm minst. Met dank aan topbeeldhouwer Rombout Verhulst! ■

De Bartholomeüskerk in Stedum.

↑ Het door Rombout Verhulst gemaakte grafmonument voor Adriaan Clant van Stedum.

→ In de kwartierstaat zien we de familienaam Addinga (linker kolom, tweede rij) in zowel de mannelijke als vrouwelijke afstammingslijn van Adriaan Clant.

Het landschap bij Vlagtwedde, een schilderij van J.W. Bilders uit 1883

J.W. Bilders
(1811-
1890), foto
Goupil &
Cie. circa
1885, Het
Utrechts
Archief,
catalogus-
nummer
104052.

Geïnspireerd door het landschap, maakte de kunstenaar Johannes Warnardus Bilders (1811-1890) zeker elf schilderijen in Westerwolde. Deze Westerwoldse landschapsschilderingen kwamen zowel bij particulieren als bij musea terecht. Twee jaar geleden dook één van deze schilderijen op bij een veilinghuis. We volgen in dit artikel de weg van dit schilderij waarop we het landschap bij Vlagtwedde zien.

door Berend Jan Harding

Het bezoek aan Vlagtwedde

In de jaren 1878, 1879 en 1880 brengt de schilder Johannes Warnardus Bilders, samen met zijn leerlinge en aanstaande vrouw Marie van Bosse, een bezoek aan Drenthe, waarbij ze verblijven in het hotel Braams te Gieten. Tijdens een van deze bezoeken aan Drenthe moet Bilders vanuit Gieten ook een uitstapje hebben gemaakt naar Westerwolde. Volgens de kunsthistoricus Loffelt (1895) was Bilders direct verrukt van het glooiende, boomrijke en kleinschalige Westerwoldse landschap, wat intiemer was dan de meer uitgestrekte Drentse heidevelden. In de zomer van 1881 verblijft het echtpaar Bilders – ze zijn in 1880 getrouwd – langere tijd in Vlagtwedde.

De Westerwoldse tekeningen en schilderijen van Bilders

Tijdens zijn verblijf in Vlagtwedde maakt Bilders ter plekke meerdere tekeningen en olieverfschetsen, die hij later in zijn atelier te Oosterbeek uitwerkt tot kapitale schilderijen. Deze grote schilderijen, voorzien

van fraaie verenlijsten, worden veelal aangekocht door de gegoede burgerij. In 1883 komt er een einde aan de schilderscarrière van Bilders als hij door gezondheidsklachten het schilderen moet staken. Zijn laatste schilderij, met als titel 'Gezicht op Vlagtwedde', wordt op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling (ook wel genoemd Wereldtentoonstelling) in 1883 nog met een gouden medaille bekroond.

Het is de verdienste van Rob de Windt dat het Westerwoldse werk van Bilders uit de vergetelheid is gehaald en de aandacht krijgt die het verdient. Door archiefonderzoek en een inventarisatie van het werk van Bilders in particuliere en museale collecties heeft De Windt vastgesteld dat Bilders zeker elf schilderijen en ongeveer evenveel tekeningen moet hebben gemaakt in Westerwolde. Een aanzienlijk deel van deze Westerwoldse werken bevindt zich in de collecties van gerenommeerde musea zoals Het Kröller-Müller Museum, het Museum Arnhem, het Museum Veluwezoom en het Boijmans van Beuningen. →

J.W. Bilders, 'Gezicht op Vlagtwedde', 1883, Olieverf op doek, 64,5x104cm, afkomstig uit de collectie Pim Kwak. In 2022 is de collectie van de heer Kwak, inclusief het bekroonde schilderij van Vlagtwedde, door een anonieme mecenas geschonken aan de gemeente Renkum.

Johannes Bilders, Plassen bij een bosje, 1881. Collectie Kröller-Müller Museum, Otterlo. Foto: Rik Klein Gotink.

Het landschap bij Vlagtwedde

Van enkele Westerwoldse schilderijen is de verblijfplaats onbekend. In 2022 dook een van deze schilderijen op bij een veilinghuis. Op 19 mei 2022 werd namelijk een groot schilderij van Bilders geveild bij het Venduhuis te Den Haag, met als titel 'Cows in a puddle'. Het in 1883 geschilderde werk beeldt het landschap in de omgeving van Vlagtwedde uit.

Als basis voor dit schilderij gebruikte Bilders een tekening uit 1881 met de titel 'Vlagtwedde'; deze tekening bevindt zich in de collectie van het Kröller-Müller Museum. Het schilderij biedt een mooi inkijkje in de werkwijze van Bilders. Daar waar de tekening 'naar het leven' getekend zal zijn, zocht Bilders bij de totstandkoming van het schilderij naar de ideale compositie en voegde hij zaken toe, waardoor het schilderij geen een op een weergave vormt van de tekening.

J.W. Bilders, 'Het landschap bij Vlagtwedde', 1883, binnenmaat 47x72 cm, particuliere collectie.

Mr. W.J. Royaards van den Ham (1829-1897)

Het aardige van dit schilderij is dat we ook de eerste eigenaar kennen, te weten mr. W.J. Royaards, heer van den Ham en den Engh. De heer Royaards was advocaat te Utrecht en daarnaast wethouder van Utrecht (1861-1888), statenlid van de provincie Utrecht (1879-1888) en lid van de Tweede Kamer (1888-1897). Het schilderij zal in zijn kapitale woning aan de Plompetorengracht 9 te Utrecht hebben gehangen.

Het moet de heer Royaards zakelijk voor de wind zijn gegaan; gedurende meerdere jaren wordt hij in de stad Utrecht het hoogst aangeslagen voor de belastingen. Zijn vermogen bood hem de kans om een aantal dure hobby's te bekostigen; Royaards was fanatiek verzamelaar van oude manuscripten en van kunst. Bij zijn overlijden in 1897 liet hij een uitgebreide collectie na. Als in 1910 zijn weduwe, de barones J.M. Taets van Amerongen, ook overlijdt, wordt de kunstcollectie in zijn geheel geveild. In totaal gaan 140 stukken onder de hamer bij het veilinghuis Frederik Muller en Co. Het hier beschreven schilderij van Bilders is met afbeelding opgenomen in de veilingcatalogus onder lotnummer 2.

Retour Westerwolde

Westerwolde was aan het einde van de negentiende eeuw nog relatief ongerept en oefende een grote aantrekkingskracht uit op kunstenaars. Meerdere bekende schilders uit het midden en het westen van het land brachten in die periode een bezoek aan Westerwolde. Johannes Warnardus Bilders is misschien wel de meest aansprekende schilder die Westerwolde bezocht. Het in dit artikel beschreven schilderij 'Het landschap bij Vlagtwedde' van de hand van Bilders is tot en met 6 oktober te zien in het MOW te Bellingwolde, als onderdeel van de expositie 'Ons laand'. ■

Literatuur

Royaards van den Ham, W.J., *Tableaux modernes, aquarelles et dessins, collection de feu Madame Douairière W.J. Royaards van den Ham a Utrecht* (Amsterdam 1910).

Loffelt, A.C., 'Johannes Warnardus Bilders. 1811-1890', *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, jrg 5 (1895) pp. 225-258.

Museum Boymans-van Beuning Rotterdam, *Nederlandse tekeningen uit de negentiende eeuw, 1850-1890* (Uitgave in eigen beheer, 1995).

Windt, R. de, 'In Vorden, Gieten en Vlagtwedde', in: J. Kapelle, *Bezield Landschap, leven en werk van Johannes Warnardus Bilders (1811-1890)* (Wageningen 2016) pp. 128-143.

Windt, R. de, 'Landschapsschilderkunst in Westerwolde van 1795 tot heden', in: J.G. Abbes e.a. ed., *Landschapsbiografie van Westerwolde* (Assen 2021) pp. 342-371.

Geraadpleegde website

ridderschapkwartier.blogspot.com/2010/05/de-verzamelaar-royaards-van-den-ham.html, geraadpleegd op 7 april 2023.

Portret van mr. W.J. Royaards van den Ham, circa 1885, Het Utrechts Archief, catalogusnummer 221161.

Plompetorengracht 9 te Utrecht, omstreeks 1910, het woonhuis van Mr. Royaards van den Ham. Beeld: foto door L.M. de Rijk, collectie Het Utrechts Archief.

Illustratie van het schilderij van J.W. Bilders, uit de catalogus van de veiling van de collectie van de weduwe van mr. W.J. Royaards van den Ham, Amsterdam, 8 November 1910, lot nr. 2.

Nijverheids- En Land- bouw-Tentoonstelling Ter Apel: NELTTA

Eén van de zeven vooroorlogse
tentoonstellingen

door Jakob Been

Voor de Tweede Wereldoorlog waren er maar liefst zeven grote verkooptentoonstellingen in Ter Apel. De eerste was in 1892 en de laatste in 1936. De grootste en meest bekende was ongetwijfeld de NELTTA, die precies honderd jaar geleden – op 3, 4, 5 en 6 juli 1924 – werd georganiseerd door Plaatselijk Belang Ter Apel. Zij speelde in op het steeds aantrekkelijker wordende economische klimaat in Nederland. Ook Ter Apel groeide enorm; er kwamen steeds meer mensen te wonen. Op 1 mei 1924 was bovendien de nieuwe spoorlijn geopend en dus werd het ook aantrekkelijker voor middenstanders om reclame te maken. Plaatselijk Belang had begin 1924 zelfs een speciaal boekje uitgebracht ter promotie van Ter Apel met de naam “Gids voor Ter Apel en omstreken”.

Die vereniging stond onder leiding van toen bekende inwoners van Ter Apel: de manufacturier Arent Geert Buining, beter bekend als AGB. Hij had zijn kledingwinkel op de hoek van de Hoofdstraat met de Stationsstraat. Hij was voorzitter, secretaris was boekhouder Dirk Postma en penningmeester was diens zwager Jan Wijnoldus de Grooth, filiaalhouder bij de firma Rottinghuis aan de Hoofdkade en directeur van het Ter Apeler Dameskoor. Reeds in november 1923 werden door deze heren de eerste gesprekken gevoerd om te komen tot een verkooptentoonstelling. Toen de datum bekend werd, stond er in het *Nieuwsblad van het Noorden* te lezen:

“Het liefelijk gelegen dorpje Ter Apel, sedert jaren een zeer gezocht uitspanningsoord voor bewonderaars van natuurschoon en het beroemde klooster, heeft het

aangedurfd een groote tentoonstelling te organiseren, in weerwil van de vele concurrentie in de provincie. Maar het energieke bestuur heeft het aangedurfd, omdat Ter Apel zoo gunstig gelegen is en een goed achterland heeft.”

De tentoonstelling werd in de eerste week van juli van donderdag tot en met zondag rond het klooster en hotel Boschhuis gehouden. De ruim zeventig stands waren ondergebracht in kleine, aparte gebouwtjes. Daarvoor had men in mei een oproep in de noordelijke dagbladen geplaatst. De aanbesteding werd gegund aan de gebroeders Lanting uit Ter Apel. Zij hadden de laagste inschrijving uitgebracht: fl. 4.975,-. Nadat alles was geplaatst, werden de gebouwtjes in de verf gezet door schilder Berends, ook uit Ter Apel. Zoals in die tijden gebruikelijk was voor grote evenementen, werd eerst een optocht gehouden, waarmee werd begonnen op 3 juli om 13:00 uur in de Schotslaan. Daarna ging men over de gehele Hoofdstraat en via de Koningstraat/Hoofdstraat terug naar het tentoonstellingsterrein. Op deze eerste dag werd de officiële opening verricht door F.A. Beins, die sinds 1 mei 1922 burgemeester van de gemeente Vlagtwedde was.

Het voert te ver om alle standhouders te noemen, maar natuurlijk waren bijna alle middenstanders uit Ter Apel aanwezig, evenals velen uit de onmiddellijke omtrek. Maar zij kwamen ook uit het hele land: Coevorden, Rotterdam, Zoetermeer, Den Haag, Meppel, Delft, Wageningen, Zwolle enz. Het was dan ook een drukte

Burgemeester Beins (met snor en sigaar) opende de tentoonstelling (collectie: R.F.E. Wolf).

van belang, niet alleen in de bossen rond het klooster, maar ook op het sportveld aan het Ruiten Aa-kanaal – op de plek van de huidige Wonderwereld – waar de keuring werd gehouden voor paarden, rundvee en varkens.

Er waren vele demonstraties van bv. huishoudelijke artikelen of “hoe werkt een wecktoestel voor het conserveren van groenten en vleesch in dezen tijd van inmaak”. De firma Beumee uit Groningen had “een reusachtige electrische Kunstmoeder opgesteld, welke een enorm aantal kuikens herbergt”. Het was dan de bedoeling om het aantal te raden. Zelfs de Plantenkundige Dienst uit Wageningen was aanwezig.

Ook werd “op het terrein in het bosch een groote kermis” gehouden, die tot 1:00 uur ’s nachts open bleef. Bovendien was er elke middag en avond een optreden van zowel een Beierse kapel, die helemaal uit Nürnberg was overgekomen, als van het plaatselijke Dülmer Orkest. Elke vijfhonderdste bezoeker van de tentoonstelling kreeg een bijzonder cadeautje: een luxe doos Turmac sigaretten van vijftig stuks, beschikbaar gesteld door de Turmac Company uit Amsterdam.

Op vrijdag werd er een zangconcours gehouden waar werd opgetreden door zangkoren uit Musselkanaal (Esperance), dat de eerste prijs won, voor het dameskoor uit Ter Apel (Woudzang) en UDI uit Emmercompascuum, dat derde werd. Verder deden nog mee Crescendo uit De Maten, Arti et Religione uit Munsterscheveld en uit Stadskanaal kwam het koor Sonabile.

Op zaterdag werd er een keuring voor tuigpaarden gehouden, waaraan vijfendertig paarden deelnamen. Ook

werd een wedstrijd Tally Ho gehouden, waar paarden 150 meter moesten stappen, 250 meter draven en 300 meter galopperen. Elke keer startten twee ruiters tegen elkaar waarbij de snelste won. Deze wedstrijden werden gehouden op het sportterrein langs het Ruiten Aa-kanaal. Winnaar werd de heer R. Polter uit Nieuw Buinen, die de eerste prijs ter waarde van fl. 50,- won.

Natuurlijk werd er ook rijkelijk voor de inwendige mens gezorgd: op het tentoonstellingsterrein kon men in een theehuis van de beroemde firma Tiktak koffie en thee krijgen (gratis!) en voor iedereen die liever iets sterkers nuttigen wilde, was er het Spaanse wijnhuis van de heer De Haas uit Stadskanaal. De gasten werden bediend door dames in Spaanse klederdracht. Maar ook de hotels Boschhuis en De Poort deden goede zaken, evenals café Krijgsveld aan de Stationsweg (= nu Oosterstraat), terwijl de andere cafés die Ter Apel in die tijd kende, volop meedeelden in de feestvreugde. Bij hotel Timmer aan de Hoofdstraat was een Grönniger Jachtwaaide ingericht, iets dat men zou kunnen uitleggen als een ouderwetse gelagkamer. Dames in Groningse klederdracht liepen rond en men kon genieten van Groningse specialiteiten zoals Groninger koek, boerenjongens, bier en molleboonen. Ook werden vooral Groninger liedjes ten gehore gebracht zoals o.a. Het peerd van Ome Loeks en werden voordrachten gehouden in het Gronings.

Op de laatste dag, zondag, werd er een gewestelijke uitvoering van de Veenkoloniale Turnkring gehouden, waar alle aangesloten verenigingen aan meededen. Ruim driehonderd turners van verenigingen uit Wildervank (Clias), Stadskanaal (Jahn II), Gasselternijveen (Olympia), Veendam en uiteraard Ter Apel (STA), namen het tegen →

elkaar op tijdens de verschillende soorten wedstrijden.¹ Sommige van de toen beoefende categorieën kennen we tegenwoordig nog: verspringen en hordelopen, maar er waren ook wedstrijden als: Duitse driesprong, balwedloop voor meisjes, snelloop en touwtrekken. Op deze zondag trad bovendien als speciale gast de toen bekende standwerker professor Cocadorus uit Amsterdam op. Op deze laatste dag werd opnieuw een

optocht door Ter Apel gehouden, waarbij men dezelfde route liep als tijdens de opening. Ook nu weer werd de optocht voorafgegaan door het Dülmer Orkest. Tevens werd er een verrassend grote verloting gehouden. Men kon al vanaf april loten kopen voor fl. 1,- op voorverkoopadressen tot in de wijde omgeving van Ter Apel (bv. in Eexterveenschekanaal). Dat betekende duizenden en duizenden uitgegeven loten en natuurlijk

Zegel van de NELTTA (collectie: G.J.H. Drenth).

Het gewonnen zakhorloge dat werd ontvangen voor de eerste prijs in de categorie expositie stands (collectie: F.A. Bergman).

Één van de medailles van de NELTTA (collectie: F.A. Bergman).

1) De Terapeler Gymnastiek- en Atletiek Vereniging (TGAV) bestond in 1924 nog niet. De in 1919 opgerichte omnisportvereniging Sportclub Ter Apel (STA) deed aan voetbal, korfbal, gymnastiek en atletiek. Deze vereniging deed mee aan de wedstrijden. Enkele jaren later bleef alleen de voetbaltak over.

waren de prijzen daar ook naar. De hoofdprijs was een nieuwe auto van het merk Ford. De gelukkige winnaar werd de heer A. Scholte, landbouwer uit Nieuw-Weerdinge. Er was een speciale verlotingscommissie ingesteld o.l.v. voorzitter Arent Geert Buining en secretaris Tjaart Koning, hoofd van de school aan de Westerstraat. De prijzen (meer dan 400!) werden in de week voor de trekking tentoongesteld in het café van de heer Krijgsveld aan de Stationsweg (Oosterstraat), zodat iedereen kon zien wat er gewonnen kon worden en daar was over nagedacht, goed voor de klandizie. Dat was waarschijnlijk ook één van de redenen dat de trekking van de prijzen werd gehouden in een ander café in Ter Apel, dat van B.J. Timmer aan de Hoofdstraat.

De tentoonstelling was een bijzonder groot succes en iedereen was dan ook zeer tevreden, zowel de bezoekers, de standhouders als de organisatie. Men had ook niet te klagen over het weer: op alle vier dagen was het prachtig

Een deel van het tentoonstellingsterrein. Rechts het Spaanse wijnhuis van de heer De Haas uit Stadskanaal (collectie: R.F.E. Wolf).

zomerweer. Van heinde en verre kwamen mensen met de extra ingezette treinen en stoomtrams naar Ter Apel. Op de drukste, laatste dag waren er rond de tienduizend bezoekers.

Dit is een korte samenvatting uit een hoofdstuk van het nieuwe boek van Jakob Been, dat in dit najaar zal verschijnen. Daarin wordt uitgebreid op alle zeven tentoonstellingen van voor de Tweede Wereldoorlog ingegaan. ■

Het bestuur van de NELTTA staat/zit opgesteld voor het prieeltje van meubelmagazijn De Maan van de heer Rademaker (collectie: R.F.E. Wolf).

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

Tekst en foto's: Geert Volders

Algemene Ledenvergadering

Traditiegetrouw werd de algemene ledenvergadering van 2024 in d'Ekkelkaamp in Onstwedde gehouden en wel op 23 maart. Dit jaar waren de bestuursleden Harm Prenger en Marten Fokkens statutair aftredend. Fokkens stelde zich opnieuw verkiesbaar en werd door de vergadering herkozen. Prenger had aangegeven zich niet herkiesbaar te stellen. Harm Prenger heeft meer dan tien jaar het bestuurslidmaatschap vervuld. Daarvoor was hij al actief voor de werkgroep streekhistorie Bellingwedde. De voorzitter dankte Prenger voor zijn inzet. Jan-Hidde Wilzing werd tijdens deze vergadering verkozen tot bestuurslid van onze vereniging. Na het formele deel van deze vergadering, was het woord aan Egge Knol. Onlangs nam hij afscheid als conservator van het Groninger Museum. Knol besprak deze middag de geschiedenis van onze landstreek aan de hand van de collectie die hij in de afgelopen jaren als conservator bestudeerde en verzorgde, maar ook mocht uitbreiden. Aan de orde kwamen onder andere prehistorische vondsten en portretten van een Blijhamster domineesfamilie, maar ook de Westerwoldse stijlkamer. Rond 1900 kreeg het museum – toen nog aan de Praediniussingel – deze stijlkamer. Het was in 1968 eveneens de laatste stijlkamer die nog in het museum te zien was. Maar was die kamer wel echt Westerwolds? Knol toonde aan hoe zijn voorgangers creatief, maar ook commercieel omsprongen met deze Westerwoldse stijlkamer.

De Westerwoldse stijlkamer op een oude Ansichtkaart.

Landwirtschaftsmuseum in Rhede

In de afgelopen jaren hebben we in het voorjaar een avondexcursie naar een bijzondere locatie in de regio georganiseerd. Op 16 mei bezochten maar liefst 65 leden van onze vereniging het Landwirtschaftsmuseum in Rhede in het Emsland. Verrassend dichtbij, maar voor velen een volledig onbekend museum. In een grote tot museum omgebouwde boerderij werden we ontvangen met koffie en gebak. Daarna werd ons gezelschap begeleid door gidsen die in het Platduits vertelden over de indrukwekkende collectie landbouwmateriële. Uit de reacties van de deelnemers aan deze excursie bleek dat dit uitstapje een ware nostalgische tour was. Velen herkenden de ambachten, materialen en gereedschappen die al vele decennia door mechanisatie en modernisering in onbruik zijn geraakt.

Data in 2024

21 september 2024 Excursie

19 oktober 2024 Buurthuis Jipsinghuizen

14 december 2024 Summertime Mussel

Alle data onder voorbehoud, het laatste verenigingsnieuws leest u zoals altijd op: www.verenigingwesterwolde.nl

Korenmolens in Westerwolde

In Westerwolde is in de loop van de tijd een groot aantal korenmolens in bedrijf geweest. Bij vrijwel ieder dorp heeft er wel één gestaan, soms zelfs meerdere, want overal werd graan verbouwd en brood gebakken.

door Hemmo Clevering

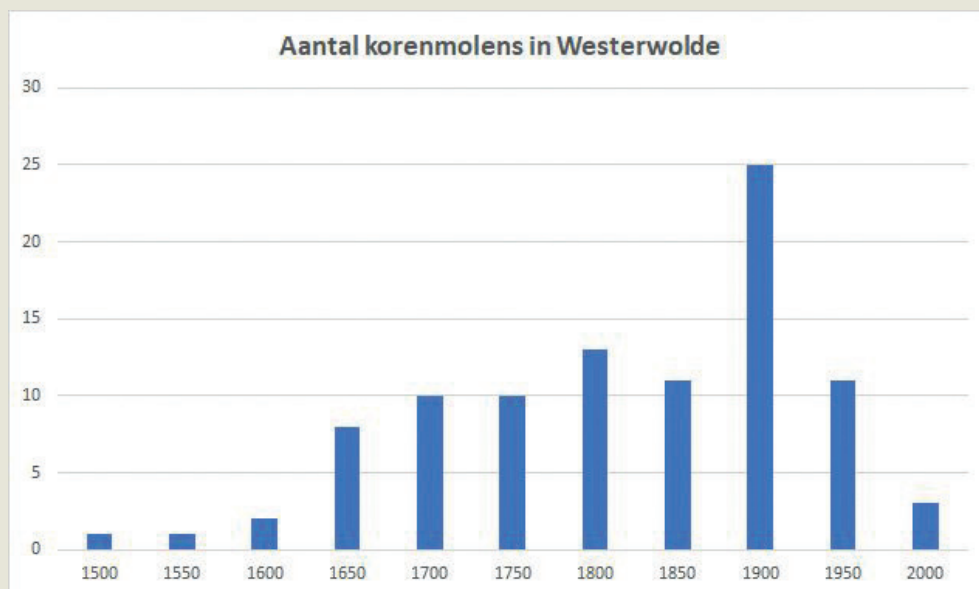
Korenmolens zorgden ervoor dat voldoende graan werd omgezet in meel, zodat de inwoners brood konden bakken. Vrijwel ieder dorp in Nederland had tenminste één molen. Pas in de zestiende eeuw worden ook in Westerwolde windmolenaars en windmolens vermeld. De molen van Bellingwolde komt voor op een kaart uit 1595, maar was al in 1577 aanwezig, evenals die van Wedde.¹ Het waren standerdmolens: de aandrijving en het maalwerk werd omhuld door een houten kast. Deze was draaibaar op een vierkante stander geplaatst. Dit type molens kon redelijk eenvoudig worden afgebroken en verplaatst. Vaak werd bij het bouwen van een nieuwe molen gebruik gemaakt van een bestaande molen. Na 1800 kwamen er molens waarvan alleen de kap met de wieken draaibaar was. Eerst de zogenaamde grondzeilers, die vanaf de grond werden bediend, later de stellingmolens waar rondom de onderbouw een platform aanwezig was waar de molenaar op kon lopen.²

Molens waren kwetsbare installaties. Met name door brand, maar ook door storm of fouten bij de bediening

werden meerdere molens verwoest of beschadigd. Met het toenemen van de bevolking waren er steeds meer korenmolens nodig, met name in de tweede helft van de 19e eeuw. In diezelfde periode kwam ook het malen met aandrijving door stoommachines op, maar dat was voor de meeste molenaars te kostbaar. Pas toen elektrische en dieselmotoren beschikbaar kwamen, kregen veel molens een hulpmotor of werden helemaal vervangen door een motormaalderij.

Molens per dorp

In Westerwolde bestond al voor 1466 een korenmolen. Dat blijkt uit een brief van Egge Addinga, heer van Westerwolde, waarin hij toestemming gaf voor een watermolen bij het nog te bouwen klooster in Ter Apel: "Woe in verleden tyden eene waetermollen gelegen hebbe".³ In 1832 beschreef het Kadaster de molen als "Ros en Water Koornmolen". De molen was toen al niet meer in bedrijf. Pas in 1854 kwam er in Ter Apel weer een molen toen Jan Harms Deiman met onderdelen van een molen uit De Maten een molen liet bouwen →

Gegevens uit www.molendatabase.nl, geraadpleegd in mei 2024.

op een plek waar enkele jaren later de Hoofdstraat en het kanaal zouden komen. In 1938 werd de bovenbouw afgebroken. In het onderste deel bleef een maalwerk met motoraandrijving.

Bij het huis te Wedde stond omstreeks 1530 al een molen.⁴ In 1577 werd daar de Koorn en Pelmolen neergezet, maar deze brandde in 1614 geheel af. Toen moesten de boeren van Wedde naar de molen van Vriescheloo. Pas in 1811 kwam er op de hoek van de Weverslaan opnieuw een molen in Wedde, nu een stellingmolen. Maar deze molen werd al na elf jaar afgebroken en verkocht naar Nieuwolderhamrik. In de plaats kwam een rosmolen die in 1857 werd vervangen door de standermolen van Th.J. Bohse. De molen werd in 1901 verkocht aan H. Hinrichs die er in 1903 een stellingmolen liet bouwen. In 1948 werd deze molen gesloopt.

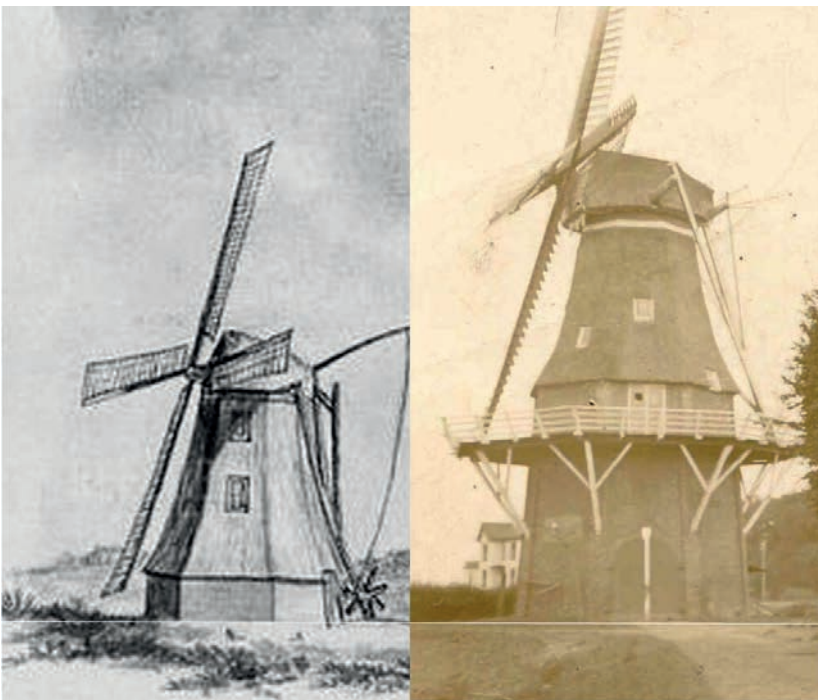
In het uiterste noorden van Bellingwolde stond al voor 1595 de korenmolen van Hofker. Die afgelegen plek was de reden, dat Hindrick Kenneken in 1627 een nieuwe molen aan de zuidkant van het dorp mocht plaatsen. Deze molen was afkomstig uit Vriescheloo, eigenaar Berent Veenhuis.⁵ De nieuwe molen kwam zuidwestelijk van de kruising tussen de Hoofdweg en de weg naar Blijham te staan. In 1865 werd in opdracht van G.R. Bruins op dezelfde plek de stellingmolen van Trenning gebouwd, die in 1917 werd afgebroken. In 1801 werd op het tegenwoordige adres Hoofdweg 207 door Stoffer Folkerts een stellingmolen gebouwd, die in 1869 door brand verloren ging, maar in hetzelfde jaar werd herbouwd als 'molen van Remkes'. Dit was een

ronde stenen stellingmolen. In 1922 werd de bovenbouw afgebroken en kwam in het resterende stenen gebouw een maalderij met een 25 paardenkracht Bronsmotor. In 1964 werd ook dit restant van deze mooie molen verwijderd. Gelukkig was al in 1855 door Rijkwert Harms Mulder een soortgelijke stenen stellingmolen gebouwd aan de Hoofdweg, hoek Molenlaan. Op dezelfde plek had daarvoor al een pel-, olie- en zaagmolen gestaan. Van 1883 tot 1956 was de molen eigendom van de familie Veldkamp, waarna de gemeente Bellingwedde de molen overnam.

De eerste korenmolen van Blijham was een standermolen die in 1611 werd gebouwd op de Mölenhörn (nu Hoofdweg 47). Hij werd in 1824 gesloopt en vervangen door stellingmolen De Hoop. Hierin werd al voor 1900 een stoomketel geplaatst voor de aandrijving. De molen werd in 1923 afgebroken. Een jaar voor De Hoop was ook de Lutje meuln gebouwd aan de dorpszijde van het kruispunt Hoofdweg/Oosteinde. Dit was een riet-gedekte grondzeiler, maar kennelijk ving die onvoldoende wind, want in 1857 werd de molen 25 voet (ruim zeven meter) verhoogd tot stellingmolen. De molen werd vernield bij de bevrijding in april 1945. In 1946 werd ook het overgebleven deel afgebroken. Voor G. Wilts werd in 1904 de korenmolen De Werkman gebouwd op de hoek van de Wiltslaan. Voor dagen zonder wind beschikte Wilts over een elektromotor. In 1947 brandde de molen af, maar het onderstuk is nog aanwezig.

De standermolen van Oudeschans stond al voor 1616 op de hoofdwal van de Bellingwolder schans (nu Molenweg). Hij werd vervangen in 1845 door een grotere molen.

In 1723 werd een pelmolen geplaatst bij Oudeschans-De Bult, aan de Pekel A.²

De grondzeiler Lutje meuln veranderde in een stellingmolen, tekening van ds. Koppius uit 1832 en foto Oud Bellingwedde via Facebook.com, geraadpleegd op 8-5-2024, maker onbekend.

In Onstwedde werd in 1617 een standermolen neergezet tussen de Wessinghuizerweg en het pad dat nu de Molenpaal heet. De molen brandde af in 1854, werd weer hersteld, maar ging een jaar later alsnog door brand verloren. In 1845 lieten Willem Eltinga en Jan Dijks aan de tegenwoordige Luringstraat op de oostelijke hoek met de Heideweg een molen bouwen. Deze ging al in 1854 door brand verloren, maar werd als stellingmolen herbouwd. In 1924 werd het bovendee van de molen afgebroken. In het stenen onderste deel bleef een ruwoliemotor staan om het maalwerk aan te drijven. Klaas Mulder, de eigenaar van de afgebrande standermolen, liet in 1855 een stellingmolen bouwen noordelijk van de weg naar Vlagtwedde. In 1873 werd de familie Bessembinder eigenaar en in 1950 Wolfs. Door een storm in 1954 kwam de kap met wieken naar beneden, waardoor de molen moest worden afgebroken. Aan de Dorpsstraat 78 liet Jan Wubs in 1900

Onstwedde, Molen Bessembinder in 1927, maker onbekend, collectie D. Glazenborg.

een stellingmolen bouwen met onderdelen van een afgebroken molen uit Klein Ulsda. Na 1936 werd met een elektromotor van achttien paardenkracht gemalen. Het bovendee van de molen werd in 1947 gesloopt.

Berent Veenhuis bouwde in 1618 de eerste molen van Vriescheloo op de molenplaats, tegenover de tegenwoordige splitsing Wedderweg/Industrieweg.⁶ De standerdmolen werd in 1627 verkocht naar Bellingwolde en vervangen door een andere standerdmolen. Deze werd in 1831 afgebroken en opnieuw werd een standerdmolen geplaatst, maar nu met een stenen onderbouw. De molen waaide in 1869 om, werd weer opgebouwd en bleef in bedrijf tot 1909. Molenaar was Bontko Drenth. Enkele jaren eerder in 1895 liet R. Rautenberg aan de Wedderweg een stellingmolen bouwen. De bovenbouw was afkomstig van de oliemolen uit Scheemda. In 1924 werd de molen verkocht aan Jacob Sanders. In 1947 ging men over op aandrijving met een elektromotor. In 1967 werd de molen verkocht aan de gemeente Bellingwolde, die hem liet restaureren. De molen is nog regelmatig in bedrijf.

Bij het molenbastion van Bourtange werd voor 1619 op de kapitale wal een standerdmolen geplaatst. In 1831 waren er bijna geen soldaten meer in Bourtange, waardoor er te weinig brood werd verkocht. Daarom verkocht molenaar Jan van Hateren de molen aan Freerk Maarsing uit Ter Haar.⁷ In 1980 werd op dezelfde plek in de gerestaureerde vesting een replica geplaatst. Op het Pastoorsbastion werd in 1895 een stellingmolen gebouwd voor Heinrich Haaijer die hem in 1929 verkocht aan H. Immenga. Op 10 mei 1940 werd de molen zwaar beschadigd, waarna in 1951 afbraak van de bovenbouw volgde.

In de molendwinger aan de westzijde van de Nieuwe

of Langakkerschans werd in 1629 een standerdmolen geplaatst. Deze was afkomstig uit Westerlee. In 1762 werd deze molen vervangen door een stellingmolen, die in 1887 door brand verloren ging. Molenaar Eiko Sjamme Alberts liet de molen in hetzelfde jaar herbouwen. Van 1888 tot 1944 was de familie de Boer eigenaar. Rond 1935 raakte de molen in verval en bij de bevrijding in april 1945 brandde hij af. De restanten werden in 1950 gesloopt.

In 1632 was Steven Stevens molenaar in Vlagtwedde.¹ Het is niet bekend waar deze molen stond. In 1734 stond er een standerdmolen ten zuiden van het kerkhof, links van de weg naar Veele. In 1864 werd die door B.E. Dijkhuizen te koop aangeboden en in hetzelfde jaar afgebroken. Op het tegenwoordige adres Wilhelminastraat 16 lieten W.H. Kamping en G.B. Tammes in 1856 een stellingmolen bouwen. In 1895 gingen ze over op aandrijving van het maalwerk met een stoommachine. In 1908 brandde het bovendee af. Pas in 1931 werd het bovendee gesloopt. Het stenen ondergedeelte is nog aanwezig. Ten zuiden van de Wilhelminalaan waar nu Wischmei 61 ligt, zou in 1898 een grondzeiler zijn gebouwd, maar in de Molendatabase wordt voor deze molen dezelfde brand gemeld als voor de molen van Kamping en Tammes.

Sellingen kreeg een molen toen in 1802 Frans Lodewijk van Martèl, heer van Dankern, een grondzeiler liet plaatsen bij Leemdobben (nu nummer 8). Voor de molen werden onderdelen gebruikt van de molen uit Dankern, een plaatsje bij Haren (Duitsland). De molen werd in 1808 verkocht aan Frans Lubberman afkomstig uit Wesuwe, eveneens vlak bij Haren. In 1845 werd de molen verkocht aan Johan Bohse, molenaar in Rhede en in 1859 aan Willem Pieter Smeenk uit Zuidwending. Smeenk was zowel molenaar als bakker en had bovendien →

Nieuweschans ca. 1930, maker onbekend, uitgever B. Leemhuis, NL-GnGRA_1986_13962.

een boerenbedrijf. Wegens bouwvalligheid werd de molen stilgezet in 1911 en afgebroken in 1915.⁸ Vlak bij Sellingen, in Ter Borg, stond aan de Ter Apelerstraat de stellingmolen van Schoo, gebouwd in 1893. In 1906 werd J. van Eerden eigenaar, maar al na drie jaar brandde de molen af. Van Eerden liet een jaar later een stellingmolen bouwen in Sellingen, tegenwoordig adres Westerkamp 39. Deze molen werd in 1930 afgebroken.

In Stadskanaal, waar nu Hunsingolaan 20 is, werd in 1831 een stellingmolen gebouwd, een combinatie van koren- pel- en zaagmolen. Eigenaar was G.J. Huiting. In 1884 brandde ook deze molen af.

In Musselkanaal (Horsten), aan de weg naar Mussel werd in 1844 een standerdmolen gebouwd. In 1888 werd hij afgebroken en vervangen door een stellingmolen voor dezelfde eigenaar. Deze molen werd in 1927 afgebroken. In 1854 werd aan de overzijde van het kanaal, begin Valthermond, een stellingmolen gebouwd voor J. Kort en J.B. Bakker. Veel latere eigenaren heetten Mulder. In 1921 kwam de molen buiten gebruik en in 1976 brandde het bovendee af. Het onderste deel is nu een woonhuis. Tegenover de 2e Exloërmond (Marktstraat 2) werd in 1903 voor J. Huizinga een stellingmolen gebouwd. Er werden onderdelen gebruikt van een afgebroken zaagmolen uit Oude Pekela. In 1929 werd de bovenbouw afgebroken en kwam er in het stenen onderstuk een elektrische mosterdmalerij van de Fa. Heinz.

Tussen Harpel en Weende aan de Molenkampweg heeft vóór 1850 een standerdmolen gestaan. Later was daar een stoommalerij.

De koren- pel- en oliemolen van Klein-Ulsda was een ronde stenen stellingmolen die in 1861 was gebouwd voor Pieter Derks Mulder bij de Koudehoek, zuidwestelijk van de driesprong. De molen had ook een elektromotor. In 1939 is de molen afgebrand.

In Mussel stond sinds 1869 een standerdmolen waar nu Zandtangerweg 41 is. De eerste eigenaar was J. Kort, die tot dan toe molenaar was in Musselkanaal. De molen had van 1860-1869 in Exloërmond gestaan. Nog in 1869 is de molen omgewaaid en in 1870 herbouwd. In 1943 verkocht A. Folkerts de molen aan de gemeente Haren.

Vooraan in de Veerlaan te Wedderveer stond de Olde Meuln/Molen van Snelter. Deze stellingmolen werd gebouwd in 1897 voor Geert Riekus Luth. De molen had eerst dienstgedaan als poldermolen bij Winschoterzijk. In 1960 werd de molen afgebroken en verscheept naar Aruba, waar hij wordt gebruikt als restaurant.

In Veelerveen liet H. Vos in 1916 een nieuwe stellingmolen bouwen met het bovendee van een poldermolen uit Midwolda. Later nam J. Nieman de molen over. Tegenwoordig is de gemeente Westerwolda eigenaar. ■

Bronnen

De jaartallen en molendetails zijn grotendeels afkomstig uit www.molendatabase.nl en groningermolens.nl, geraadpleegd in mei 2024.

1. F. Post en A.C. van Oorschot, *De geschiedenis van Westerwolde, deel 3: De middelen van bestaan* (Groningen 1993), 96.
2. Otto S. Knottnerus, 'De korenmolens in Oost-Groningen vóór 1855', ottoknot.home.xs4all.nl/werk/Molens.html, geraadpleegd in mei 2024.
3. G.A. Coert, *Stellingnieuws* 11 (1985).
4. Ruut Wegman, 'De windmolen van Wedde', *Terra Westerwolda* 2014-1, 34.
5. Jan S.A. Huizing, 'De bouw van een tweede graanmolen in Bellingwolde', *Terra Westerwolda* 2015-2, 16-19.
6. Jan S.A. Huizing, 'De Molenplaats te Vriescheloo', *Terra Westerwolda* 1996-3, 77.
7. G.S. Koeman-Poel, 'De standerdmolen van de "fortresse" Bourtange', *De Zelfzwichter* 7, 26, 20-23.
8. G.S. Koeman-Poel, 'Verdwenen molens in Westerwolde', *De Zelfzwichter* 11, 43, 4-14.

De molen van Mussel omstreeks 1930, foto S.J. Bouma, collectie D. Glazenborg.

André Dümmer poseert bij het klooster in Ter Apel. Foto door de auteur, mei 2024.

Fotograaf André Dümmer

Een verhaal van passie en veerkracht
over zijn reis van persoonlijke verliezen
naar professionele fotografie

Het is een zonnige zaterdagavond in mei als ik de parkeerplaats van het Boschhuis in Ter Apel op rijd. Daar heb ik afgesproken met onze fotograaf André Dümmer. Al jaren verzorgt André de fotografie voor *Terra Westerwolda*, maar dit keer is hijzelf het onderwerp in het interview.

door Lizanne Trenning

André kijkt met interesse toe hoe zijn vader een foto van de lucht neemt. Schilderij: Geert Schreuder, juni 2024.

André, onze lezers zullen je naam misschien wel kennen. Maar wil je je nog even kort voorstellen?

“Ik ben André Dümmer, ik ben in 1963 geboren in Ter Apel, om precies te zijn de Achter Maten. Het heet tegenwoordig volgens de borden Munnekemoer. Ik kom uit een groot gezin van acht kinderen, waarvan ik de zesde ben. Mijn ouders zijn heel jong overleden, mijn moeder toen ik twaalf was en op mijn negentiende is mijn vader gestorven. Dat heeft een grote impact gehad en dwingt je al heel vroeg om zelfstandig te worden.”

Het lijkt me erg moeilijk om zoiets op jonge leeftijd mee te maken. Kan je iets meer vertellen over jouw jeugd, heb je jeugdherinneringen die je in het bijzonder zijn bijgebleven?

“Mijn moeder was heel flink. Ze had een moestuin en bakte elke week taart en een groot rozijnenbrood. Mijn vader was heel druk in allerlei besturen. Hij was akkerbouwer, maar was meer bestuurder dan boer. Mijn vader fotografeerde altijd al. Ik stond daar dan naast en keek er naar. Als er bijvoorbeeld een vliegtuig in de lucht te zien was, stond mijn vader klaar met zijn camera om het te fotograferen. Hij fotografeerde en filmde ons ook vaak. Ik vond dat als kind al interessant.”

Is daar jouw passie voor fotografie begonnen?

“Er is toen wel een zaadje geplant denk ik, maar fotografie heb ik zelf pas veel later opgepakt.”

Kan je iets meer vertellen over hoe en waarom je bent begonnen met fotograferen?

“Dat begon eigenlijk door een andere hobby van mij, namelijk fietsen. Zoals ik al zei werd ik gedwongen om al heel vroeg zelfstandig te worden door het overlijden van mijn ouders. Op een gegeven moment zei een tante van mij uit Alkmaar: kom eens langs. Toen ben ik in mijn eentje naar Alkmaar gefietst. Ik vond fietsen altijd leuk, dus de afstand was voor mij geen probleem. Mijn tante in Alkmaar had een soort vakantieverblijf waar ik kon overnachten. Daar waren ook twee Zwitsers op bezoek en met hen kreeg ik contact. Daarna heb ik met een van hen wekelijks brieven geschreven. Het was best een uitdaging om in het Duits te corresponderen, maar ik vond het leuk om te doen. Een jaar later werd ik uitgenodigd om deze dame op te zoeken in Bazel. Ik ben toen met fiets en al op de trein gestapt en zo naar Zwitserland gereisd. Ik vond het een hele belevenis. Ik was nog nooit verder geweest dan Duitsland, het was allemaal nieuw voor mij. De trein ging door België, Frankrijk, Luxemburg. Ik vond het prachtig. Onderweg kreeg ik behoorlijke vertraging waardoor ik uiteindelijk pas om elf uur ‘s avonds aankwam in Bazel. Toen moest ik nog dertig kilometer fietsen naar de camping. Die was natuurlijk al dicht op dat tijdstip, dus ben ik onder de slagboom door gekropen en heb mijn tent opgezet. De volgende dag heb ik me wel netjes aangemeld hoor! Een jaar later besloot ik om naar

Waar het fotograferen voor André echt begon: in de National Parks in Amerika. Dit is in Arches National Park in de staat Utah.
Foto: André Dümmer, 2013.

Zwitsersland te fietsen. Ik ben uit Ter Apel vertrokken en ben naar Arnhem gefietst. Vervolgens naar Maastricht, richting de Luxemburgse grens, nog een paar dagen door Frankrijk en je bent er. Ik denk dat ik er vijf tot zes dagen over gedaan heb. Eenmaal in Zwitserland ben ik het land doorgefietst. Dat heb ik in de jaren daarna een aantal keren gedaan en tijdens een van mijn fietstochten daar kwam ik Amerikanen tegen: Barbara en Larry. Zij waren bezig om een wereldreis te maken op de fiets. We hadden leuk contact en na afloop van de reis zijn we blijven corresponderen met elkaar, eerst door brieven te schrijven en later via email. Rond 2013 nodigden ze mij, mijn vrouw Hilda en mijn zoon Herman uit om bij hen op bezoek te komen. Toen heb ik een camera gekocht. En dan denk je: hoe werkt dit allemaal? Dus ben ik fotografieworkshops gaan volgen zodat ik de camera kon bedienen. Tijdens die reis naar Amerika kreeg ik de smaak echt te pakken. Barbara en Larry zijn beide professioneel fotograaf, dus zij konden mij veel leren en hebben me ook heel erg aangemoedigd."

Wat bijzonder om zo'n reis te maken en dat je daar dan ontdekt dat je een passie hebt voor fotografie. Heb je tijdens de reis bijzondere dingen gezien of gefotografeerd?

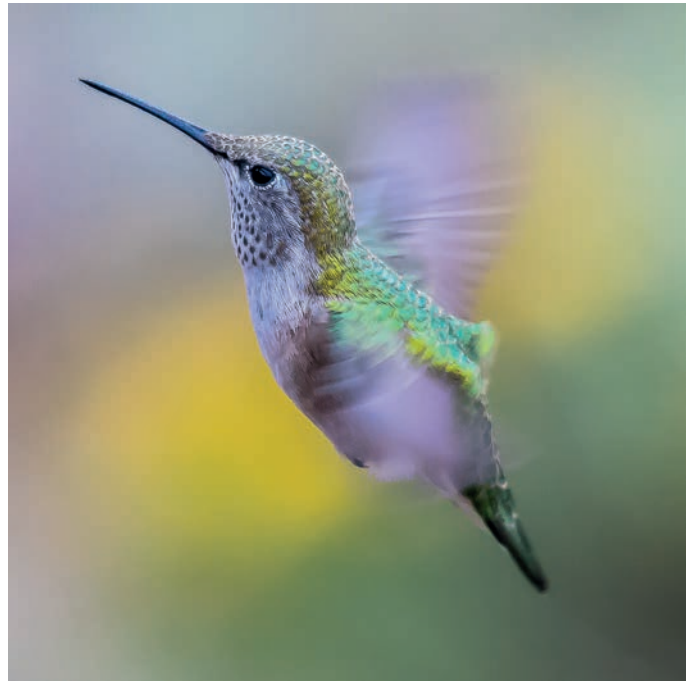
"Ik heb met mijn zoon en vrouw een lijstje gemaakt wat we wilden zien in Amerika. Mijn vrouw wilde bijvoorbeeld naar Hollywood, Santa Barbara en Las Vegas. Mijn zoon wilde Route 66 rijden. Wat mij zelf vooral is bijgebleven, zijn de nationale parken. Die zijn echt geweldig. Indrukwekkend hoe de natuur daar is en wordt onderhouden. We hebben onder andere de Grand Canyon, Zion National Park en Monument Valley gezien. Tijdens die reis maakte ik een foto van een kolibrie, dat is misschien wel de mooiste en meest bijzondere foto die ik ooit heb gemaakt."

Hoe heb je je vervolgens verder ontwikkeld als fotograaf?

"Ik ben de fotovakschool gaan doen in Apeldoorn. Dat is een driejarige opleiding waarin je alles leert wat met fotografie te maken heeft. Ook alle verschillende soorten fotografie komen langs. Fotografie-workshops zijn leuk en zeker nuttig, maar je leert daarbij allemaal stukjes. In zo'n opleiding komt werkelijk alles aan bod: uiteraard portretfotografie en natuur- en landschapsfotografie, maar ook straatfotografie of voedselfotografie. Als ik een bruiloft fotografeer komt alles bij elkaar, je maakt dan een rapportage van de dag, maar ook geposeerde portretten van het bruidspaar en details zoals het eten of de ringen. Verder fotografeer ik ook voor Westerwolde Actueel en ben ik huisfotograaf voor de twee carnavalsverenigingen en Middeleeuws Ter Apel."

Wat vind je het leukst om te fotograferen?

"Natuur- en landschapsfotografie staat toch altijd nog wel bovenaan het lijstje. Ik heb voor mijn eindopdracht bij de fotovakschool de Dollard gefotografeerd. Niemand had enig idee wat het was, de mensen daar kwamen allemaal uit het westen en midden van het land. Ik was de enige uit het noorden. Mijn verhaal ging over de stilte. Als je door de polder rijdt dan zie en voel je de stilte van de natuur."

De favoriete foto van André, gemaakt in Colorado in de tuin bij zijn Amerikaanse vrienden Barbara Magnuson en Larry Kimball. Foto: André Dümmer, 2013.

Heb je een favoriete plek in Westerwolde om te fotograferen?

"Ik vind Ter Borg altijd heel mooi. De boerderijen daar, het karakteristieke. Maar het mooiste aan Westerwolde vind ik de diversiteit en variatie, ook in het landschap. Als je alleen maar heide fotografeert, dat heb je in Drenthe ook. Ik vind het leuk om dingen te fotograferen die je nergens anders hebt. Het Ruiten A-Kanaal bijvoorbeeld, een kaarsrechte lijn dwars door het Westerwoldse landschap. Dat is ook heel leuk om te fotograferen. Ik heb er een hele serie van gemaakt, van Ter Apel naar Veelerveen. Het Ruiten A-kanaal bestond toen honderd jaar. Ik heb er nog niets mee gedaan, maar ik zit er wel eens aan te denken om er een boek van te maken."

Heb je een favoriete foto gemaakt in Westerwolde?

"Ik heb een aantal foto's gemaakt van de Wedderburcht, dat is ook wel typisch voor Westerwolde en de historie van het gebied. Een van mijn foto's van de burcht hangt ook in de treinwagon Westerwolde van Arriva."

Wat spreekt jou zo aan in het fotograferen?

"Het is een momentopname waar je op terug kunt kijken. Stel, ik maak nu een foto van jou. Die foto krijg je nu niet te zien, maar over een jaar laat ik jou die foto zien, dan gaat er in jouw geheugen een deurtje open van: oh ja, dat was dat moment. Dit gebeurde er toen, dat hebben we besproken. Sommige dingen verdwijnen in het geheugen, maar kunnen door middel van een foto weer teruggehaald worden. Je kunt momenten vastleggen, of het nu een zonsopkomst of een vakantieherinnering is, en daardoor iets van de beleving van dat moment vasthouden. Als je er over nadenkt, is de allereerste foto die ooit gemaakt werd best een bijzonder moment →

André in Utah, Amerika. Foto: André Dümmer, 2013.

geweest in de geschiedenis. Het maken van die foto duurde lang, iets van drie uur, maar ineens werd het mogelijk om terug te kijken in de tijd. Vroeger schilderde men natuurlijk wel, maar een schilder kan zijn eigen interpretatie geven op beeld. Bij fotografie moet je precies het juiste moment zien te pakken. Wat ik ook bijzonder vind aan fotograferen, zijn de reacties die ik soms van anderen krijg op mijn werk. Als ik bijvoorbeeld een natuurfoto op Facebook plaats, krijg ik wel eens berichten van mensen die in een rolstoel zitten en zeggen: ik kan zelf niet meer de natuur in, maar doordat je deze foto plaatst geniet ik met je mee. Dat vind ik wel emotioneel hoor, dat een foto van mij voor anderen zoveel kan betekenen.”

Wat doe je zoal naast de fotografie?

“Ik werk in deeltijd bij Vepa in Hoogeveen. Vepa is onderdeel van de FFG (Fair Furniture Group). Wij maken meubilair voor scholen en kantoren en proberen alles in Nederland te produceren. Wat we zelf niet kunnen maken, kopen we in, maar daarbij kijken we wel: waar kan dat het beste ingekocht worden? Dat proberen we dan ook zoveel mogelijk in de omgeving te doen, het streven is binnen een straal van 300 kilometer te blijven. Ik ben ooit begonnen als tekenaar/constructeur bij Vepa, later heb ik de werkvoorbereiding gedaan en sinds een jaar of tien houd ik mij bezig met duurzaamheid.

Een sprookjesachtige foto van de burcht in Wedde tijdens zonsondergang. Foto: André Dümmer, 2020.

Ik meet door middel van berekeningen de duurzaamheid van wat wij produceren, bijvoorbeeld hoeveel CO2 uitstoot er is, of hoeveel water er verbruikt wordt bij het maken van een bepaald product. Verder fiets ik graag en speel ik djembé. Daarnaast geef ik weleens rondleidingen en fotografieworkshops. Ik heb een tijdje geleden een familiedag gedaan, daar werd ik voor gevraagd. Ik probeer alles dan heel lokaal te houden door samen te werken met ondernemers in de regio voor bijvoorbeeld de catering. Dat is het Cittaslow-idee, waar ik ook supporter van ben. Ik leid de mensen rond door het gebied en vertel over het landschap en de geschiedenis. Zo begonnen we in Ter Borg, dan vertel ik over de boerderijen die daar staan. We zijn langs de pingoruïne gereden, daar hadden deze mensen nog nooit van gehoord. Via een puzzeltocht zijn we naar Smeerling gereden en vervolgens naar de burcht in Wedde. Ik vertel over de geschiedenis van deze plekken en waarom ze van belang zijn voor Westerwolde. Als afsluiter heb ik nog een workshop smartphonefotografie gegeven, want wat is er leuker dan dat je zelf mooie foto's kunt maken met gewoon je telefoon tijdens een dagje uit of op vakantie?"

Hoe zou je jouw band met Westerwolde omschrijven?

"Ik word er altijd blij van als ik hier fiets, loop of doorheen rijdt. Westerwolde is een gebied dat je moet

ontdekken. Je moet erop uitgaan, het gebied in. Vorig jaar heb ik iemand uit Rotterdam rondgeleid in het gebied. Ik heb met hem gewandeld en we hebben gefotografeerd. Hij vond het prachtig en kwam helemaal tot rust."

Hoe vind je het om te fotograferen voor Terra Westerwolda?

"Ik vind het heel leuk, met name omdat je het over de geschiedenis hebt. Je komt op plekken waar je normaal gesproken niet zo gauw komt en leert weer nieuwe dingen over Westerwolde, zoals een historische gebeurtenis die je nog niet kende of iets wat recent herontdekt is. Zo herinner ik me nog dat er in Terra Westerwolda ooit aandacht werd geschonken aan de Schaapskooi in Ter Haar. Ik ging daarheen om wat foto's te maken, het zat helemaal verstopt onder de klimop maar is nu zichtbaar. Dankzij de aandacht die er voor zulke plaatsen en gebouwen komt, blijven ze bestaan. Ik vind het mooi om daaraan mee te kunnen werken. Ik vind het ook belangrijk dat als je iets fotografeert, dan moet je wel iets afweten van de geschiedenis ervan, het verhaal erachter. Dan kun je beter de emotie ervan vastleggen."

Normaal gesproken verzorg jij de foto's van de geïnterviewden. Hoe moeten we dat nu doen?

"Ik heb mijn camera mee, dus dan kan jij een foto maken!" ■

In 2020 hield André een expositie in Klooster Ter Apel: *Een licht van stilte, het Klooster in vier seizoenen*. Dit is een van de foto's die er te zien was. Foto: André Dümmer, 2018.

Uit de geschiedenis van Westerwolde

‘een bekwaam persoon die hun kinderen in lezen en schrijven mogen laten onderwijzen’

Aflevering 17

De resoluties en de rekesten in de Groninger Archieven geven ons een beeld van het leven en werk van de Westerwolders in het verre verleden. Jan Huizing speurt de documenten op, vertaalt niet meer bekende woorden en geeft daar waar nodig een toelichting.

door Jan S. A. Huizing

Op 16 februari 1691 verzoeken de snikkenvaarders van het Winschoter veer (naar Nieuweschans) of burgemeesters en raad van Groningen aan de verlaat(sluis)meester Edzo Hermans bij De Bult opdracht willen geven om de verlaten dicht te houden. Zij kunnen dan gemakkelijker het ijs uit het diep breken, zodat ze er met hun schepen kunnen varen. Burgemeester en raad accorderen dit verzoek.

Op 17 juli 1691 verzoeken de schippers en ingezetenen van Pekela of de heer Aldringa, drost te Wedde, kan worden gelast om de vier karspelen van Winschoten, Bellingwolde, Beerta en Blijham aan te zeggen, dat zij de ebbedeuren van de Nieuweschansterzijk weer laten repareren en inhangen. De deuren waren door een zware storm ernstig beschadigd, dit was al vaker voorgekomen. Daarnaast verzoeken de Pekelders dat indien de karspelen weigeren, de drost de werkzaamheden laat uitvoeren op kosten van de vier karspelen.

Op 14 december 1691 verzoeken aan burgemeesters en raad de gezamenlijke ingezetenen van het dorp Hoorn, onder het karspel Wedde behorende, of goed gevonden kan worden dat zij op hun kosten door een bekwaam persoon hun kinderen in lezen en schrijven in haar dorp mogen laten onderwijzen, zoals dat in het dorp Veele en in het westelijke gedeelte van Blijham en in andere plaatsen al is toegestaan.

Op 3 juni 1692 verzoekt Geert Hindrix, klooster meier, of hij vier á vijf oude uitgaande bomen uit het kloosterhout mag halen ten behoeve van het bouwen van een klein schuurtje, dat hij aan zijn huis wil timmeren. Burgemeesters en raad gaan hiermee akkoord. De bomen zullen hem door de predikant aangewezen worden en in de herfst moet hij daarvoor goede tellingen (jonge eiken) terug planten.

Om bomen te mogen kappen in het bos rondom het klooster Ter Apel, was in de zeventiende en achttiende eeuw toestemming nodig van de eigenaar: de stad Groningen. Beeld: Olieverf op doek door Assuerus Quaestius, ca. 1836. Collectie Groninger Museum. Object 0000.0046. Geschenk van de erven Mevr. de Wed. Mr. A. Quaestius te Groningen (1897).

Op 10 december 1692 maken burgemeester Van Julsingha en zijn assessoren (bijzitters) bekend dat de landschrijver Wildervang(ck) aan hen had gemeld, dat de Bellingwolders hun pand in de zeedijk niet naar behoren hadden gemaakt en wel drie á vier voeten lager dan de dijkpanden die daar aan grenzen. Dit kan bij zware stormen leiden tot grote schade aan het Oldambt en Westerwolde. Na hierover te hebben vergaderd besluiten burgemeesters en raad aan drost Wichers (van het Oldambt) op te dragen, nadat hiervan behoorlijk kennis is geven, het pand genoegzaam te laten maken en dat, ten laste van de ingezetenen van Bellingwolde, op dubbele kosten uit te besteden. De ingezetenen waren van mening tot het maken van de zeedijken niet verplicht te zijn en dat zij dat aangrenzende land hadden gekocht zonder de verplichting van onderhoud van dijken en dammen. Burgemeesters en raad verklaren dat geen land kan worden verkocht, zonder de lasten die daarop liggen.

Op 16 april 1694 verzoekt Zacharias Veltrop, brouwer in Bourtange, om het huis dat hij heeft gekocht te Winschoterzyl in Westerwoldingeland, te mogen vertimmeren en verbeteren, tot een woning voor zijn familie. Hij mag dat huis voor particulier gebruik vertimmeren zonder dat hij mag toestaan dat er Lutherse bijeenkomsten worden gehouden, op straffe van verbeurd verklaring van zijn huis.

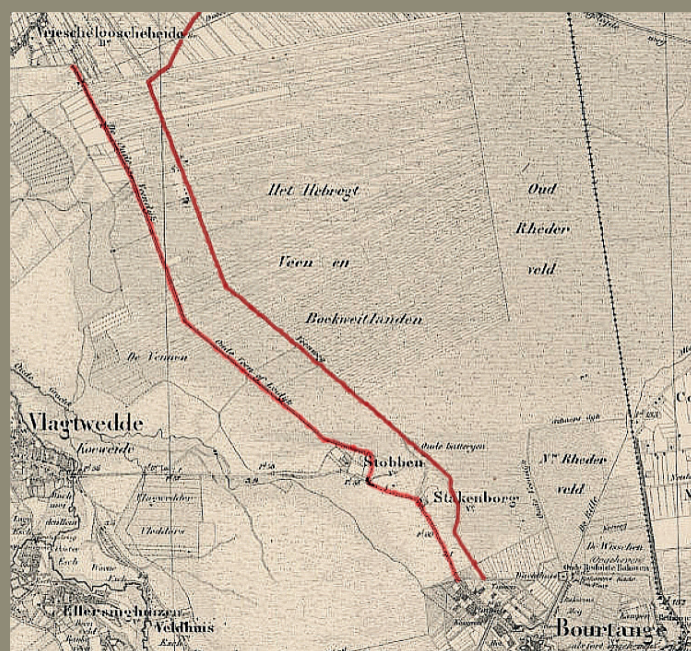
Op 7 februari 1695 verzoekt de proviandmeester Schott burgemeesters en raad om de resolutie van 23 april 1677 te herhalen, waarin verboden werd om schepen in de zyl van Nieuweschans laten liggen, waardoor de afstroom van het water wordt verhinderd. De richter van Bellingwolde wordt opgedragen om de schippers, die hieraan geen gehoor geven te beboeten. Wat betreft het vissen in de gracht van de schans, geven burgemeesters en raad aan de richter opdracht om overtreders die voor de eerste maal worden betrapt hun netten af te nemen. Indien zij nadien weer worden betrapt zullen zij na bemiddeling worden bestraft.

Op 28 september 1694 verzoekt Berent Gansevoort dat rentmeester Tiassens mag worden opgedragen om hem in plaats van zijn overleden zwager Hindrick Sassen in te boeken – op de oude huur – op een stadsplaats bij het klooster Ter Apel gelegen. Burgemeesters en raad geven de rentmeester opdracht om de kleinkinderen van Berent Gansevoort als meier (huurders) in te boeken.

Op 1 april 1695 verzoeken de inwoners van Vlagtwedde burgemeesters en raad of hen wordt toegestaan om het proces tegen de Raad van State voort te zetten, wegens de hun toegebrachte onverdraaglijke schade die zij lijden wegens het leggen van (lei)dijken, waardoor zij weide/hooiland zijn kwijt geraakt. Dit wordt hen toegestaan. Een jaar eerder, op 5 juli 1694, was een plakkaat uitgevaardigd door de Staten Generaal dat verbod om binnen de leidijken greppels te graven, daar te bouwen of te weiden. ■

De eerste kerkdiensten van de Lutherse gemeenschap van Winschoten en omstreken vonden plaats in Winschoterzyl, dat is in Westerwolde. Pas in 1836 werd de huidige kerk aan de Vissersdijk in Winschoten in gebruik genomen. Beeld: hisgis.nl.

Tot begin twintigste eeuw lagen er nog vele kilometers leidijk in Westerwolde. Getuige de vele rekestes en resoluties over leidijken, leidde het onderhoud aan de leidijk en het gebruik van de gronden rondom de leidijk tot veel discussie. De leidijken zijn ingetekend op de Topografisch Militaire Kaart, ca. 1855.

Bronnen:

Baas, H., 'Dijken door het moeras: Leidijken in Drenthe en Westerwolde', *Tijdschrift voor Geografie* nr. 3 (1995) pp. 91-100.

Kaarten: topotijdreis.nl / hisgis.nl

Met dank aan Jan Pieter de Groot voor het bewerken van de afbeeldingen

Grensovergangen

Grensoverschrijdende wegen in Oost-Groningen

door Lieuwe Jongsma

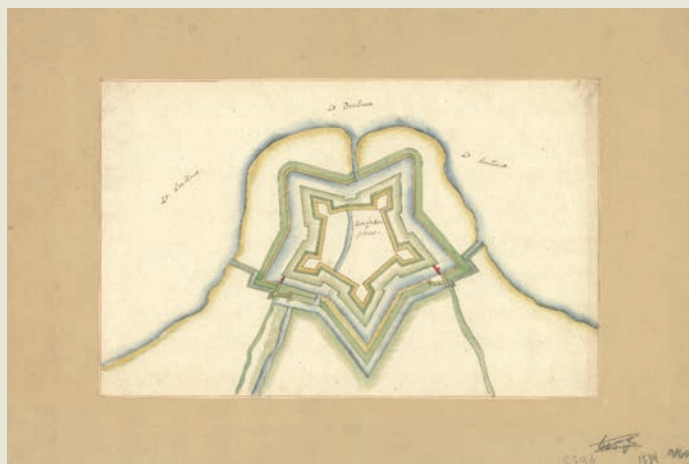
In Westerwolde speelt de grens al lang een bepalende rol in zowel het landschap als het dagelijks leven. Vroeger moest de grens worden bewaakt en vormde het Bourtanger moeras een haast ondoordringbare barrière aan de oostzijde van ons gewest. Daar werd het veen voor nat gehouden. Lang kon je slechts op één plek dit veen doorkruisen: bij de zandrug van Bourtange. In de loop der eeuwen kwamen er nog enkele grensovergangen bij. In dit artikel vind je een overzicht van alle grensovergangen waar je vandaag de dag met de auto de grens tussen Groningen en Duitsland over kunt steken. Ze hebben elk hun eigen geschiedenis, die je, als je goed kijkt, ook ter plekke terug zult zien. Ik laat plaatsen waar je te voet of met de fiets de grens passeert in dit artikel buiten beschouwing, zoals bij Nieuwe Statenzijl of bij de Bruilweg bij Ter Apel. Daarmee resteren er zes grensovergangen. Een overzicht van noord naar zuid:

De A7 bij Nieuweschans

Verreweg de belangrijkste grensovergang van onze provincie is tegenwoordig de A7 bij Nieuweschans. Deze weg werd in 1969 in gebruik genomen als Rijksweg 42. Bij Nieuweschans werden toen ook nieuwe douanekantoren gebouwd. Destijds kwamen er gemiddeld drieduizend voertuigen per dag langs deze grenspost.¹ Oorspronkelijk liep de weg van Groningen naar Duitsland door de vesting. Aan de westzijde kant bood de Hamdijk toegang en aan de oostzijde de Bonderdijk, die naar Bunde liep. Even ten zuiden van Nieuweschans lag vroeger overigens nog een grensovergang die inmiddels verdwenen is. De Hamdijk liep vroeger bij de Booneschans door in de Altendeich of Oll'diek. Deze leidde naar Bunde. Begin twintigste eeuw is deze grensovergang afgesloten.

Grensovergang bij Nieuweschans, 1972. Fotograaf onbekend, collectie Groninger Archieven.

Plattegrond van de Langakkerschans, tegenwoordig Nieuweschans, zeventiende eeuw. Maker onbekend, collectie Groninger Archieven.

1) *De Tijd: Dagblad voor Nederland* van 01-05-1969, pagina 3.

Duits grenskantoor aan de Wymeesterweg met rechts een deel van de flèche, 1974. Foto door M.A. Douma, collectie Groninger Archieven.

Het Nederlandse grenskantoor aan de Rhederweg, jaren 1970. Fotograaf onbekend, collectie Groninger Archieven.

Wymeesterbrug bij Bellingwolde

In het uiterste noorden van Bellingwolde ligt het buurschap Den Ham. Hier loopt de Wymeesterweg via de Wymeesterbrug naar de Duitse grens. De grensovergang ligt vrijwel direct aan de oostzijde van de brug. Als je bij het passeren van de grens naar rechts (het zuiden) kijkt, zie je een indrukwekkende flèche of veldschans uit de Franse tijd (1797). Deze grensovergang is relatief nieuw: hij kwam er pas na aanleg van het B.L. Tijdenskanaal begin vorige eeuw. Over dit kanaal werd

in 1909 de Wymeesterbrug aangelegd. Uit kaarten uit de negentiende eeuw blijkt dat er vroeger al een bescheiden grensovergang ten zuiden van de veldschans lag.² Hier kon je via een bruggetje de Moersloot oversteken, die hier de grens vormde.

Rhederweg bij Bellingwolde

Halverwege de negentiende eeuw werd de verdedigingsfunctie van het Bourtanger moeras steeds minder relevant. Het veen werd ontgonnen en er kwam

BELLINGWOLDE. — Douanekantoor Grens.

Het Nederlandse douanekantoor aan de Rhederweg, circa 1933. Fotograaf onbekend, collectie Groninger Archieven.

2) GrA toegang 817 verzameling kaarten, prenten en tekeningen, inventarisnummer 2592.4: Ontwerp wegens het aanleggen van een grindweg van Winschoten - Duitse grens. Plattegrond met dwarsprofielen. Het stuk Oude Schans tot aan de grens.

meer behoefte aan verbinding met onze oosterburen. In deze periode werd de Rhederweg aangelegd. Van de aanleg van deze weg wordt bij de Groninger Archieven een uitgebreid dossier bewaard.³ Het belangrijkste doel van deze weg was de bereikbaarheid van Asschendorf vanaf het Groningse wegennetwerk. Daar was namelijk een station van de Hannoversche Westbahn, een belangrijke spoorverbinding. Uit een nota van het ministerie van Binnenlandse Zaken aan de Gedeputeerde Staten van Groningen van 3 september 1859 blijkt dat de weg er kwam na een staatsbesluit van 14 juli dat jaar. In het dossier vinden we vooral gesteggel over de betaling: de weg werd maar ten dele, uiteindelijk voor vijftig procent, betaald door het Rijk. Dertig procent betaalde de provincie en twintig procent moest worden betaald door de belanghebbende gemeenten en particulieren. Dat waren Bellingwolde (vijf procent), Groningen (vier procent), Winschoten (vier procent), Blijham (anderhalf procent), Wedde (een procent), Veendam (een procent), Oude Pekela (een procent) en Zuidbroek (een kwart procent). Tien belanghebbenden te Bellingwolde betaalden samen een ook een kwart procent. Tot slot droeg de “consessionair” nog twee procent bij. Wie dit precies was vertellen de stukken helaas niet. De weg heeft bijna vijfenveertigduizend gulden gekost en werd in 1862 opgeleverd.

Bisschopsweg bij Bourtange

De oudste grensoverschrijdende weg van Oost-Groningen moet wel de Bisschopsweg bij Bourtange zijn. Omdat Bourtange in andere publicaties uitgebreid aan bod komt houd ik het hier beknopt. Via deze zandrug, of *tange*, konden kolonisten vanuit het Eemsdal in de vroege Middeleeuwen naar Westerwolde migreren. De weg over deze zandrug maakte ook deel uit van de handelsroute tussen Groningen en Westfalen.⁴ In 1580 bouwde het Staatse leger hier een fort. In eerste instantie was dit fort niet bedoeld om Groningen te beschermen, maar juist om de stad op zijn knieën te dwingen. Het had

zich namelijk onder stadhouder Rennenberg achter de Spaanse koning geschaard. Omdat het fort werd aangelegd door de Staatse militair Diederik Sonoy werd de schans de Snoeyschans genoemd. Eeuwenlang was dit de enige weg waarlangs mensen over land vanuit het oosten onze provincie binnen konden komen; hoewel daar in de zeventiende eeuw de route via Nieuweschans bij kwam, bleef dit de belangrijkste grensovergang.

Hassebergerweg bij Sellingen

De weg van Sellingen naar de Hasseberg is letterlijk prehistorisch. Hij werd oorspronkelijk gebruikt als heerweg om troepen toegang te bieden tot het moeras, en door bewoners van Sellingen om hun vee naar de hoge Hasseberg te drijven. Vanaf de Hasseberg hebben verschillende veenwegen ooit een doorgang geboden door het moeras; de Bisschop van Münster wist via zo'n veenweg in 1665 hier Westerwolde binnen te vallen. Later was de weg lang populair als smokkelroute. Toch is de huidige weg die de grens passeert een van de recentste op deze lijst. In de jaren dertig van de twintigste eeuw werd de weg aan de Duitse zijde verhard. De zandweg van de Sellingersluis tot de grens werd pas verhard in 1964. Hier ging blijkbaar een lange lobby aan vooraf: volgens het *Nieuwsblad van het Noorden* was Burgemeester G. Loopstra van Vlagtwedde wel twintig keer naar Den Haag afgereisd. De krant rekent voor: tienduizend kilometer reizen om twee kilometer verhard te krijgen.⁵ De Haagse ambtenaren die over de verharding gingen wezen volgens de krant naar elkaar: de verharding kwam er niet omdat er geen grenskantoor was en er werd geen grenskantoor gebouwd omdat de weg onverhard was.⁶ In 1964 leek de kogel door de kerk en werd de weg verhard. Op 23 oktober van dat jaar werd de weg zelfs feestelijk in gebruik genomen.⁷ Een maand later bleek echter dat de staatssecretaris had besloten de weg geen officiële grensovergang te maken; de hekken die de Duitse douane had geplaatst om de doorgang te versperren bleven staan.⁸ Pas na de inwerkingtreding van het Schengenverdrag werd deze weg opengesteld voor het verkeer.

Rütenbrockerweg bij Barnflair

De geschiedenis van deze weg is verbonden met die van het kanaal ernaast: het Ruitenbroekkanaal werd in de jaren 1870 aangelegd nadat veel eerdere pogingen om een grensoverschrijdend scheepvaartkanaal aan

Hekwerk op Hassebergerweg bij de grens, 1983. Foto Dienst Landelijk Gebied, collectie Groninger Archieven.

3) GrA toegang 1099 Gedeputeerde Staten van Groningen, 1814-1942, inventarisnummer 11485: Stukken betreffende de aanleg van een weg tussen Bellingwolde, Rhede en de Hanoversche spoorweg, 1859 – 1860.

4) W.J. Formsma, 'De schouw van de Hoofdmannenkamer over de heerwegen', in: *Geschiedenis tussen Eems en Lauwers* (Assen: 1988), pagina 23-35.

5) *Nieuwsblad van het Noorden* van 19-12-1962, pagina 5.

6) *Nieuwsblad van het Noorden* van 23-05-1964, pagina 9.

7) *Gereformeerd Gezinsblad* van 27-10-1964.

8) *Telegraaf* van 07-10-1964; *Gereformeerd Gezinsblad* van 24-11-1964.

Het Nederlandse douanekantoor aan de Rütenbroekerweg, circa 1960. Fotograaf onbekend, collectie Groninger Archieven.

te leggen waren gesneuveld.⁹ In 1865 publiceerde een commissie van Groningse bestuurders een *memorie van toelichting en omschrijving van het plan van een internationale waterweg tusschen Nederland en Hannover*.¹⁰ In dit pamflet verwijzen de auteurs naar het verdwijnen van de verdedigingsfunctie van het Bourtanger moeras: “bovendien vrezen wij, en voorzeker velen tot ons, geen vijandelijke invallen meer aan onze oostelijke grenzen, zoodat verdedigingswerken aldaar meer en meer bijzaak mogen gaan heten”. Ze benadrukken dat het van groot belang is om de handel tussen landen te bevorderen. De straatweg tussen Bellingwolde en Asschendorf had al veel verbeterd, maar voor vervoer van grote hoeveelheden goederen is een kanaal noodzakelijk, zo stellen ze. In beginsel was deze weg dus voornamelijk een trekweg waarvandaan schepen op het kanaal werden voortgetrokken.

Conclusie

Als je de grensovergangen met elkaar vergelijkt, zie je dat het omringende landschap vaak al veel verklapt over de ouderdom: bij de oudste grensoverschrijdende

wegen liggen vaak grote verdedigingswerken. Bij de grensovergangen van de negentiende eeuw verdwenen de verdedigingswerken volledig. Ook zien we de gevolgen van de metamorfose van het Bourtanger moeras van verdedigingslinie naar ontgonnen landbouwgebied. De grensoverschrijdende wegen werden daardoor ook aangelegd waar het voorheen volledig onmogelijk was het veen te doorkruisen, zoals bij de Rhederweg. Bij grensovergangen van voor het Schengenverdrag zien we nog grensposten en douanekantoren. Bij de enige grensovergang op deze lijst die in feite pas na de inwerkingtreding van Schengen opende, die aan de Hassebergerweg, ontbreken deze kantoren logischerwijs. In de negentiende eeuw – en nog belangrijker, nadat het verdrag van Schengen dat in 1986 ondertekend werd – raakte de grens zijn rol als barrière kwijt. Mensen en goederen konden vrij van de ene naar de andere kant. Veel Westerwolders steken regelmatig de grens over, om bijvoorbeeld boodschappen te doen of om een dagje bij onze oosterburen op bezoek te gaan. Daarbij merken we tegenwoordig bijna niets van die grens. Gelukkig maar. ■

9) Zie onder andere Lieuwe Jongsma, ‘Het Spaanse diep: in het spoor van het kanaal van 1483’ in *Terra Westerwolda* 1 (2022), pagina 24-27; idem, ‘Route Westerwolde’ in *Aan het werk: fietsroutes door stad en provincie* (Groningen: Groninger Archieven, 2021).

10) Aangekomen in GrA toegang 1099, inventarisnummer 12148: Stukken betreffende de onderhandelingen met Pruisen over het regelen van de afwatering langs de grens met Pruisen, leidende tot en naar aanleiding van het in 1877 vastgestelde ontwerp-kanaal Rütenbroek-Bourtange-Brahé naar de Eems, 1870 – 1887.

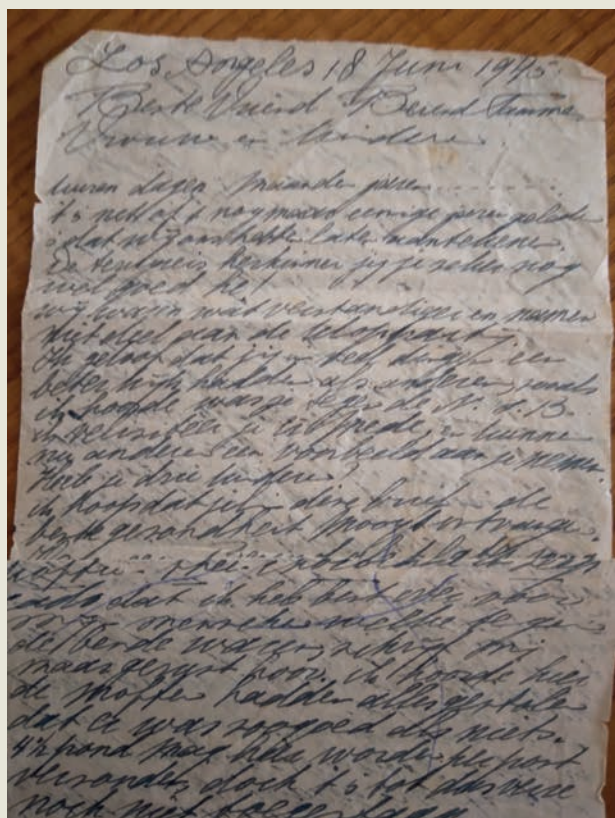
Hier zijn sinasappel- velden, langer dan van Veele tot Groningen

Brieven van Rudolf/Rudolph Sachs (Los Angeles) aan Berend Tammes (Veele) Juni – September 1945

door Wout
van Bekkum

Recentelijk kwamen enkele brieven en ansichtkaarten tevoorschijn uit het familiebezit van Harm Tammes uit Veele. Zijn opa Berend Tammes was voor de oorlog bevriend met Rudolf Sachs die tot 1936 in Vlagtwedde woonde. In 1939 emigreerde hij omwille van de anti-Joodse dreiging vanuit Duitsland met zijn gezin naar de Verenigde Staten. Om te wennen aan 'het buitenland' verbleven zij van 1936 tot 1939 in Assen...

Eén van de brieven van Rudolf Sachs aan Berend Tammes.

Rudolf Sachs als lid van het Harmonieorkest van Vlagtwedde.

Sachs uit Vlagtwedde

Voor zover bekend was Rudolf Sachs met zijn vrouw Vera en twee zonen Jacques en Harry de enige Joodse familie uit Westerwolde die kans heeft gezien om te vertrekken voordat de Duitse bezetting plaatsvond. Rudolf Sachs was op 29 december 1881 in Vlagtwedde geboren. Zijn moeder Alida Sachs (1858-1942) was het vijfde kind van Juacques Löhmann Sachs (1825-1911) en Rebekka de Jonge (1821-1902). De vader van Rudolf bleef vooralsnog onbekend, maar het vermoeden bestaat dat het om Abraham Braaf (1862-1939) ging met wie Alida op 26 november 1884, drie jaar na de geboorte van Rudolf, in het huwelijk trad. Niettemin behield Rudolf zijn hele leven de achternaam van zijn moeder. Hij groeide op in Vlagtwedde en werd manufacturier. Hij woonde aan de Wilhelminastraat waar hij evenals zijn neef Jacob Sachs een kledingwinkel had. Uit de schaarse berichten over hem en zijn gezin wordt duidelijk dat hij als middenstander deelnam aan het dorpsleven en bij de harmonie speelde.

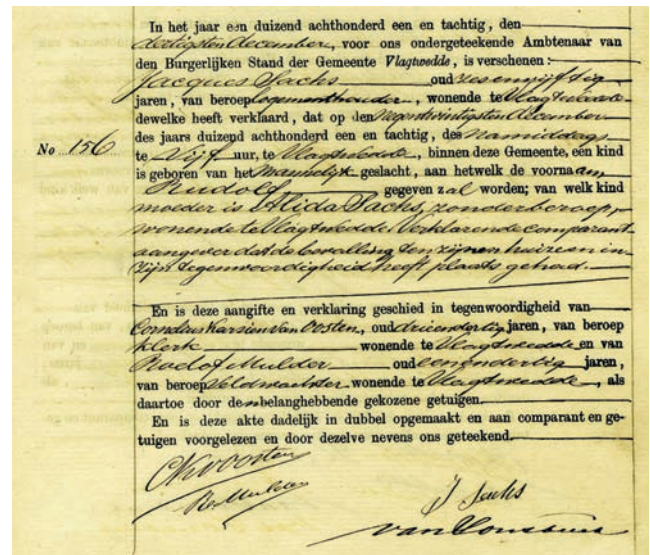
**“Niettemin behield Rudolf
zijn hele leven de achternaam
van zijn moeder”**

Vera Sachs-Hijmans

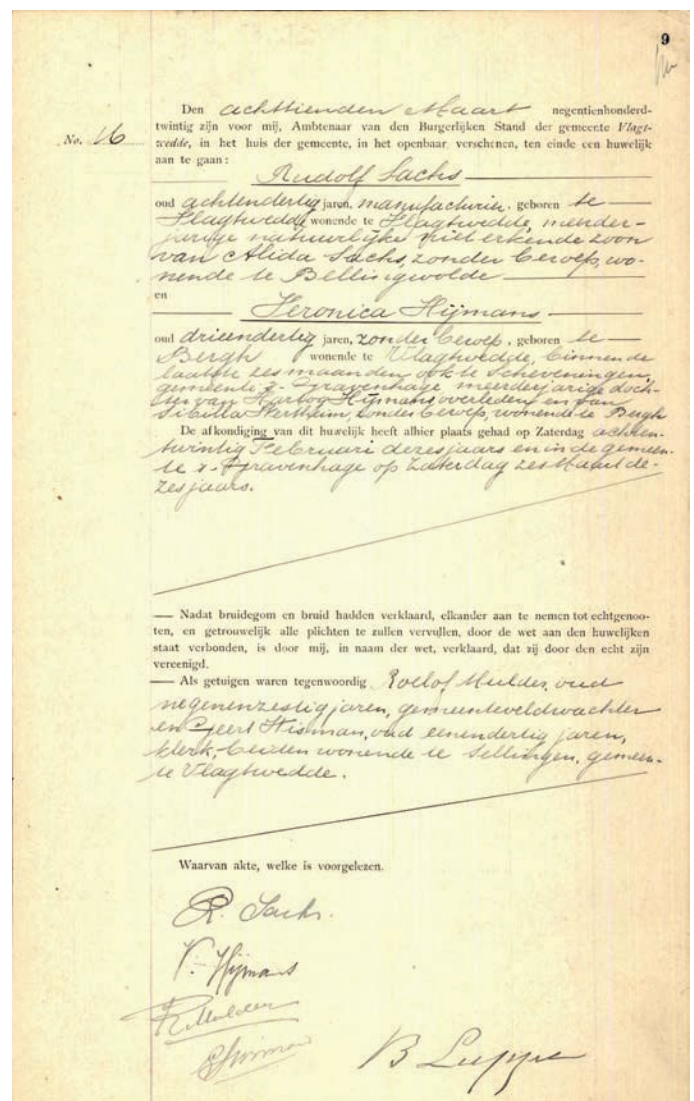
Het zou op één van Rudolfs handelsreizen geweest kunnen zijn, dat hij Veronica Hijmans (1886-1943) uit 's-Heerenberg ontmoette met wie hij op 18 maart 1920 is getrouwd. Veronica, afgekort Vera, ging al op jonge leeftijd als winkelfuffrouw werken in Duitsland. Tussen 1902 en 1914 was zij o.a. in Wesel, Gelsenkirchen, Herschede, Brackel, Sinzig en Emmerich, waar zij als gevolg van het begin van de Eerste Wereldoorlog moest vertrekken en daarna een aantal dienstbetrekkingen in Nederland heeft gehad. Wat opvalt is hoe gemakkelijk Vera van baan veranderde, want in de periode 1915-1919 was zij afwisselend in Meppel en in Den Haag. Uiteindelijk ontmoette zij Rudolf in Den Haag, met wie zij in 1920 trouwde en zo in Vlagtwedde terecht kwam. Met hem kreeg zij drie zonen: de eerste zoon Juacques Henri werd op 7 februari 1921 geboren maar heeft slechts kort geleefd: op 24 februari 1921 is hij gestorven. De tweede zoon droeg dezelfde naam Jacques (nu zonder u gespeld) Henri en werd op 14 april 1922 geboren, waarna de derde zoon Harry volgde op 8 mei 1925.

Een helderziende blik

Uit de verhalen over Vera Sachs-Hijmans komt naar voren dat zij zich gedurende de dertiger jaren in toenemende mate zorgen maakte over wat Joden in Duitsland overkwam. In 1937 heeft zij de naaste familie in het dorp nog gewaarschuwd voor het gevaar dat Joden ook aan de Nederlandse kant van de grens liepen als de Duitsers ooit het land zouden binnenvallen. Hoewel de familie Sachs-Hijmans niet traditioneel-Joods leefde en zich nooit in een synagoge liet zien, was vooral Vera zich terdege bewust van een reële dreiging. Waarschijnlijk heeft haar kennis van Duitsland hierin een wezenlijke →

Op 30 december 1881 deed Juacques Sachs aangifte van de geboorte van zijn kleinzoon Rudolf. Omdat moeder Alida toen nog ongehuwd was, kreeg Rudolf haar familienaam, die hij ook na haar huwelijk met Abraham Braaf behield.

Huwelijksakte van Rudolf Sachs en Vera Hijmans.

TE KOOP
wegens vertrek:

groot model eiken kabinet, de boog met uitsnijkwerk, 1 reguleur, 1 ant. klok en ant. hooge kandelars, een prima radio (AKAH), mooi meubelstuk, 1 ijzeren kinderledikant, 1 dito voor 'n leeftijd tot plm. 12 jaar met koperen bogen, 1 sportwagentje, Keulsche inmaakpotten, spintvat, petroleum- en electr. lampen, 1 vierkante tafel, 1 schrijfbureau. Een pracht eiken AMEUBLEMENT, alles uitsnijkwerk, bestaande uit: 6 stoelen tafel, buffet en sofa, 1 waschtafel met spiegel, 1 zoo goed als nieuwe groote winkelkachel met pijpen, 1 kamerkachel, 1 geëm. kookpot (80 liter), 1 kleine kachel, electr. kachel, 1 electr. kookstel met 6 potten, alles nog nieuw, 1 kastje met laden, een groot model handnaaimachine, een groot vogelkippenhok van hout, gaas en gedekt met pannen.

R. Sachs
VLAGTWEDDE.

←
Advertentie uit
De Vlagtwedder
van 27 juni 1936.

De SS Veendam op een ansichtkaart. Beeld: WikimediaCommons.

rol gespeeld. Niemand kon toen weten wat er werkelijk zou gebeuren, maar Vera zag kans haar man Rudolf te overtuigen om het hem zo vertrouwde Westerwolde te verlaten. Zijzelf lijkt iemand te zijn geweest die het geen probleem vond om na al haar vroegere ervaringen nog eens van woonplaats en zelfs van land te wisselen. Maar toch: om aan een vreemde omgeving te wennen verhuisde de familie naar Assen waar de voorbereidingen voor de emigratie werden getroffen.

Vertrek en aankomst

Op 28 januari 1939 werden paspoorten verstrekt aan de vier leden van de familie, waarna zij op de Holland-Amerika Lijn met het stoomschip Veendam vertrokken en op 25 maart aankwamen. Rudolf liet zich bij de ontscheping registreren als landbouwer, mogelijk op basis van de gedachte dat men in Amerika hieraan meer behoefte had dan aan een manufacturier. Zijn oudste zoon Jacques werd als meubelmaker ingeschreven. Vanuit New York werd de familie doorgestuurd naar San Francisco helemaal aan de westkust om vervolgens via Salt Lake City in Los Angeles te belanden. Deze laatste woonplaats was Vera niet meer vergund, want op 21 januari 1943 stierf zij aan de gevolgen van een galblaasoperatie in het ziekenhuis van Salt Lake City. Kort daarna verwierven Rudolf Sachs en zijn twee zonen een huis aan de S Hooverstreet in Los Angeles, waar vooral Rudolf de berichten over de oorlog in Europa volgde. Zodra de oorlog in Europa in de loop van mei 1945 was afgelopen, begon hij aan Berend Tammes in Veele brieven te schrijven en ansichtkaarten te sturen.

Beste Old Vriend

Uit de brieven van Rudolf Sachs aan Berend Tammes die soms vergezeld gaan van ansichten van Los Angeles, spreekt een grote bezorgdheid en een hoge mate van heimwee. In één van zijn vroegste brieven daterend van 18 juni 1945 beschrijft Rudolf zijn persoonlijke omstandigheden midden in de grote stad. Zijn spelling en zinsindeling is gehandhaafd als ook zijn fraaie, verengelse woorden:

Daar mijn goede vrouw voor ruim 2 jaar is gestorven doe ik de huishouding alleen. Mijn oudste zoon Jacques is werkzaam hier in de millioenenstad als horlogemaker en Juwelier en kent zijn vak in de puntjes, is ook al weer 22 jaar. Mijn 2e zoon Harri 20 jaar is student aan de universiteit, leert voor Electro-Radio Delevizion. Hoog Engels, publiekspreker en Geschiedenis enz. Eerst woonden wij drie jaar in San Francisco – 900.000 inwoners. Toen 2 jaar te Sold Lake 250.000 inwoners nu al weder bijna 1 jaar in de 3 millioenen stad Los Angeles, gelukkig 15 minuten rijden van de middenstad, en 10 minuten van de groote Ocean, in onze tuin hebben wij sinasappel zietroenen, vijgen dadelboomtjes, ons huis is klein 1 dubbele woonkamer, keuken 2 slaapkamers, gang en bad dat is alles en achter in de tuin 1 groote garage kunnen 2 auto's in doch Jacques heeft alleen er een. overal gas, Ellectrisch, heet en koud water, 't is hier nog goed, al word het vleesch iets minder daar het veel gezonden word naar Europa.→

15	SACHS	RUDOLF	57	✓	M	M	FARMER	YES	DUTCH	YES	HOLLAND	DO	HOLLAND	VLAGTWEDDE
16	DO	VERONICA	52	✓	F	M	HOUSEW.	YES	DO	YES	DO	DO	DO	'S HEEREN-BERG
17	DO	JACQUES	18	✓	M	S	FURNIT. MAKER	YES	DO	YES	DO	DO	DO	VLAGTWEDDE
18	UNDER 18	HARRY	13	✓	M	S	NONE	YES	DO	YES	DO	DO	DO	DO

Ontschepingslijst Holland-Amerikalijn stoomschip Veendam 25 maart 1939.

Berend en Trijntje Tammes met hun kinderen Jantje en Jarke.

Een indrukwekkende luchtpostbrief geadresseerd aan Berend Tammes in Veele.

Het poststempel van Los Angeles en dat van Wedde op één envelop.

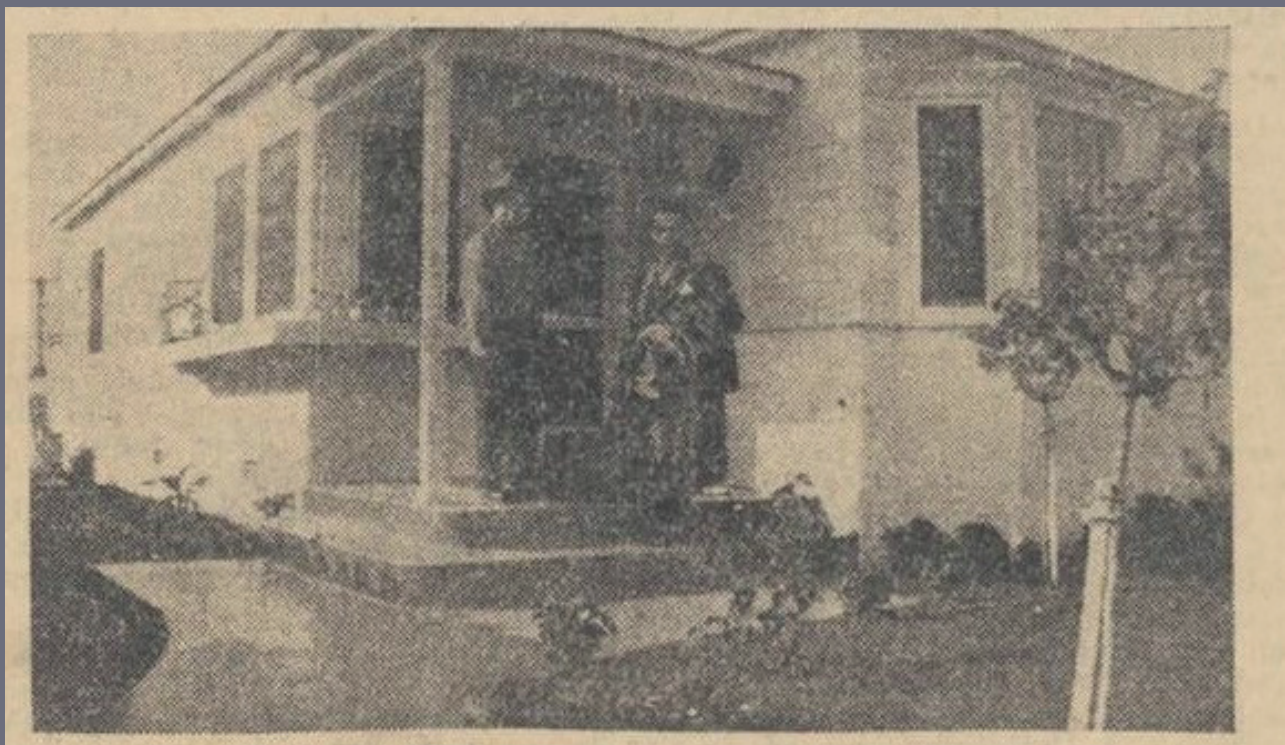

Foto uit de Winschoter Courant, 7 september 1946. Rudolf Sachs met één van zijn twee zonen.

Maar ondanks het feit dat Rudolf het redelijk goed heeft, denkt hij aan zijn verre vriend in Veele en doet hem een aanbod:

Hoor eens Berend als 't later mag en je het wil hebben wil ik jou als Old Vriend wel zenden franco koffie-thee, chocolade en zeep cado dat ik best heb over voor mijn mensen welke tegen de bende waren, schrijf mij maar gerust hoor. ik hoorde hier de Moffen hadden alles gestolen dat er was zoo goed als niets.

Blijkbaar was Rudolf al eerder begonnen met het versturen van pakketten, niet alleen aan Berend Tammes maar vanaf eind mei 1945 aan familieleden verspreid over Nederland van wie hij intussen wist dat zij de oorlog hadden overleefd. Zo hoopte hij het beste van dienst te zijn door pakjes te sturen, ook aan zijn vriend Berend:

Ik heb jelui een pakje klaargemaakt inhoudende 1 gebruikt boesroen van mij, en 1 gebruikt zijden jurkje van de Dochter van onze buurvrouw, nieuw mag niets worden gezonden, Trapper of fietsbanden in 't geheel niet. verder voor uuw vrouw 2 klosjes naaigaren 1 w + 1 zw. voor de huishouding 1 pond koffie, 1 doosje poeder chocolade, 1 doosje thee 3 toiletzeep en een scheerzeep, meer mag niet in eens dan word het pakje te groot, 't komt hier op de post voor 't buitenland noch al nouw, ze meten wegen en zien alles na wat je verzend. Ik zend het franco p post, ik hoop dat het nu maar overkomt, ik heb alles voor mijn famili en oude vrienden over al kost het mij ook extra port als 't maar terecht komt.

Uit een mededeling in de Winschoter Courant van 7 september 1946 wordt duidelijk dat hij zich langere tijd intensief hiermee bezighield: "Van Vlagtwedde naar Los Angeles: Kort geleden plaatsten we een advertentie van den oud-Vlagtwedder Rudolf Sachs, die nu in Los Angeles woont en die vroeg hem koffiemolens te zenden in ruil voor koffie, rijst e.d. Zijn aanbieding wordt thans ingetrokken, omdat er te veel koffiemolens worden gestuurd. We ontvingen ook een foto van Rudolf Sachs, staande voor zijn huis in Los Angeles, met zijn zoon, die gereed staat naar Nederland te vertrekken." Op de foto is het woonhuis te zien met staande bij de voordeur Rudolf en een bepakte jongeman, wellicht Jacques, die naar verluid vaker reisde tussen Amerika en Europa en ook contacten had in de toenmalige Sovjet-Unie. Onderweg schijnt hij meermalen Vlagtwedde te hebben aangedaan.

Voor de naaste familie van zijn vrouw kon Rudolf echter niets meer doen, want hem werd bericht dat "alleen een meisje van 17 jaar is teruggekomen, zij schreef mij laatst: Oom Rudolf, schreef ze, mag ik bij je komen in America? Ik sta

"Ja Berend, is 't niet verschrikkelijk en dan nog te weten dat er in Holland zoo veel waren welke met zulk een moordenaar regiem accoord gaan"

alleen op de wereld, mijn Ouders vergast en beide broertjes 11 en 13 jaar door de Nazibandieten dood Geschoten, al de andere familie onbekend. Ja Berend, is 't niet verschrikkelijk en dan nog te weten dat er in Holland zoo veel waren welke met zulk een moordenaar regiem accoord gaan." Met nauwelijks verhulde woede doet Rudolf Sachs een eigenaardig voorstel, waarbij ook zijn kennis van de vaderlandse geschiedenis van pas komt:

Het beste is dat alle mensen in Holland zich aaneensluiten en eisen teruggave van alles wat gestolen is. Verder de rotmoffen uit Oost Friesland en Westvalen jagen en het land geven aan de Holl.-boeren en werkers welke tegen de Nazis en Duitsers waren. Volgens de courant zijn de Russen bezig hetzelfde te doen met de Duitsers en hier de Amerikanen vinden zulks heel goed, dus B. help er aan mede. Oost Friesland en Westvalen heeft vroeger aan Holland behoord doch in 1580 zijn deze prov. van Holland gestolen.

En in een fraai geïllustreerde brief probeert Rudolf nog eens zijn Gronings uit op schrift:

Beste Vriend Berend, Jou dommi al 69 jour, 't schut al goud op. hest toch zeker 'n knecht dei die helpt in de Boerderei, wand als men 69 jour is dan Is 't beste er wel voor goud af, bin dien baide kinder nog bie die in hoes? Mien baide Joongs ben nog bie mie, de olste is trouwd, en zo heb ik 'n jong wief bie mie in en helpt mie 'n beetje met ain en ander. Jacques dei trouwd is, dei is afdeilingschef In 'n zouk dour warken zoem 100 Mensen En daai 't er nog horloge waark bie in hoes, Zoodounde verdeind hij best. Harri kan in Febr. a.s. examen doun voor lerour op 'n universiteit, dat advokouten bountje beval hum niet, hij kan niet genog Luveur leigen, hij zegd dat is heul moul tegen zien zin, ik leuf dat heund ze beter in winschoot? Bezonders is hier ook niet veel wel alle dagen zonneshijn en altied mooi weer. Een heel verschil hier of in dat koude natte Holland.

Graag vertelt Rudolf over de nieuwe wereld waarin hij woont en waarbij zijn uit Vlagtwedde meegenomen interesse voor financiële zaken nog steeds betekenis voor hem heeft: →

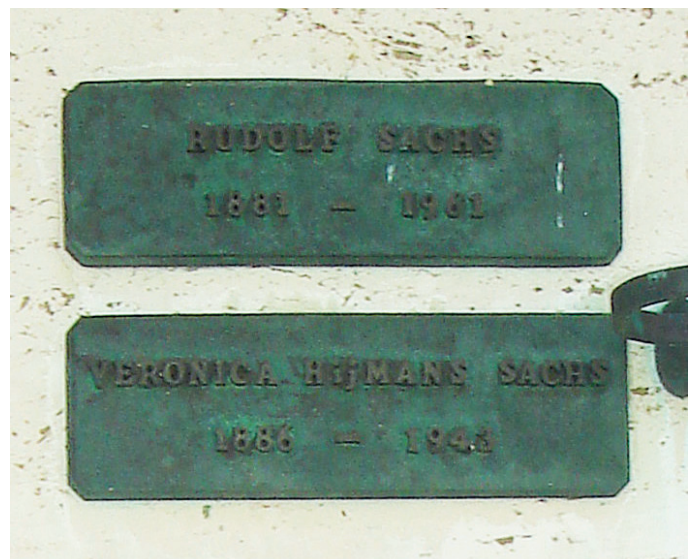

Het huis van Rudolf Sachs staat er nog: 9815 S Hoover St, Los Angeles, USA.

Kleding is hier nog duur, doch eetwaren is erg goedkoop geworden. b.v. boter 10 ct. p. pond ... 25 ct. Zuiker 8 ct. pond beste koffie 80 cent. Appelsienen 12 voor 1 dubbeltje. Eieren 5 cent, vleesch en spek voor f 40 p pond, dus dat is goedkoop. Huuren van een huis is hier duur dierect 60 dollar per maand, zoo een huis als wij hebben 100 dollar p maand. Nieuwe autoo kost hier 2000 dollar Doch benziene maar 5 ct per lieter. Schrijf eens of de kaart is overgekomen?

Waarop hij besluit met “Beste groete je old vriend Rudolf.” Rudolf Sachs stierf op 9 augustus 1961. Zijn zonen Jacques en Harry hadden ook nog jeugdvrienden in Vlagtwedde. Alleen Jacques is tot begin zestiger jaren nog in Vlagtwedde gezien, waarbij hij een bezoek bracht aan zijn boezemvriend Freerk Kraai en zijn achternicht Henny van Bekkum-Sachs. Met zijn vader deelde hij vooral boosheid over dorpsgenoten die hadden weggekeken of zelfs geholpen bij het oppakken en wegvoeren van hun verwanten onder wie hun eigen moeder en grootmoeder Alida Braaf-Sachs. Hierna werd in 't Ol Loug niets meer van hem vernomen en zijn ook de sporen van beide zonen in de Verenigde Staten niet meer te vinden. ■

Met hartelijke dank aan Bé Meijer (Vlagtwedde-Wenen-Boedapest) voor de bemiddeling en aan Harm Tammes (Veele) voor het beschikbaar stellen van de brieven en foto's; zie ook Wout J. van Bekkum, 'Verbonden met elkaar en Westerwolde: Siegfried Frank, de laatste voorzanger van Bourtange', Terra Westerwolda, jaargang 10, nummer 2, zomer 2021, pp. 24-27.

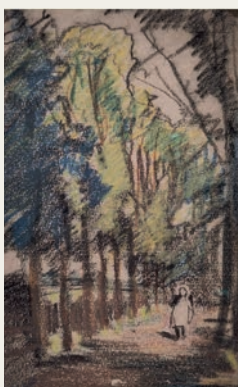
Graf van Rudolf en Vera Sachs op Inglewood Park Cemetery, Los Angeles. Beeld: Findagrave.com

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Koning voor het MOW

Onlangs ontving het MOW | Museum Westerwolde van de heer Mr. W.R.H. Koops uit Haren een werk van Arnold Hendrik Koning (Winschoten 1860 - Voorthuizen 1945). Deze kunstenaar deelde zijn naam met zijn grootvader die eveneens graag schilderde en jarenlang eigenaar was van de burcht in Wedde. Kleinzoon Koning schopte het, overigens evenals zijn jongere broer Edzard Willem, tot professioneel kunstenaar. Na Parijs woonde hij in

Den Haag, Rijswijk en Ede. Koning schilderde het liefst naar de natuur, in een stijl die aansloot bij de Haagse school. Deze Nederlandse kunststroming keerde zich af van de idealistische schildertrant van de Romantiek. De natuur zoals die aan de kunstenaar verscheen, moest in realistische impressies weergegeven worden. Hiervoor maakte hij graag uitstapjes naar de meer ongerepte gebieden van Nederland, zoals de Veluwe. Helaas had hij de gewoonte

om werken niet van toelichting te voorzien. De locatie van dit laantje is dan ook onduidelijk en kon ook wel eens een samenstelling van verschillende plekken zijn. Wel betreft het een kunstschilder met wortels in onze regio. Werken van Arnold Koning bevinden zich onder andere in het Groninger Museum, het Drents Museum en het Van Gogh Museum. Het werk is nog tot en met 6 oktober in de tentoonstelling *Ons laand* te zien.

14 en 15 september: Open Monumentendag Westerwolde

In het weekend van 14 en 15 september worden in heel Nederland monumentale panden opengesteld

Lid worden van HVW en Terra Westerwolde thuis ontvangen?

Dat kost slechts € 27,50 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolde drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

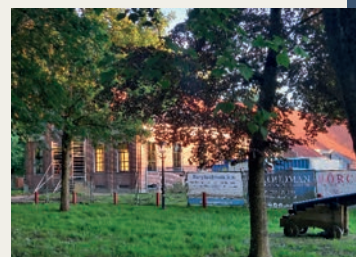
Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

voor bezoek. Ook in Westerwolde zijn verschillende gebouwen geopend. Het thema voor 2024 is 'Erfgoed van routes, netwerken en verbindingen'. Kijk op de website www.openmonumentdag.nl/comite/westerwolde voor alle deelnemende monumenten.

Boerderij Heres-Uniken in Oudeschans herbouwd

Na bijna vier jaar krijgt Oudeschans een beeldbepalende boerderij 'terug'. Op 11 december 2020 brandde een groot deel van de boerderij af. De herbouw van de monumentale boerderij aan de Poortweg 1 is – medio juli – bijna voltooid. Het pand stamt uit 1770 en werd gebouwd door de familie Heres. In de negentiende eeuw werd het voorhuis vernieuwd door de toenmalige bewoners, de familie Uniken-Venema. Na de verwoestende brand is de boerderij zo authentiek mogelijk herbouwd, waardoor hopelijk de status van Rijksmonument behouden blijft.

Bezoek onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws:
www.verenigingwesterwolde.nl

Terra Westerwolde wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde: www.hetmow.nl

